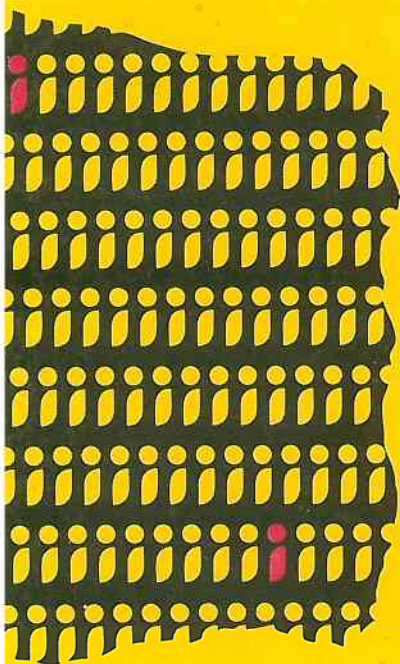

När anhöriga involveras

Personalens beskrivning av anhöriga
på särskilda ungdomshem

Maria Bangura Arvidsson
Malin Åkerström

Statens
institutions
styrelse SiS
FOU

Forskningsrapport nr 2 2000

När anhöriga involveras

Personalens beskrivning av anhöriga
på särskilda ungdomshem

Maria Bangura Arvidsson

Malin Åkerström

Författarpresentation

Maria Bangura Arvidsson, fil mag i sociologi arbetade 1995–1998 i projektet ”Incorporering av anhöriga på särskilda ungdomshem”. Sedan våren 1998 är Bangura Arvidsson doktorand på Socialhögskolan i Lund. Hennes avhandlingsprojekt heter ”Socialt utsatta barns fäder”.

Malin Åkerström, professor i sociologi med inriktning mot kriminalvetenskap, Lunds universitet. Åkerström är författare till böckerna *Crooks and Squares – Life-styles of Thieves and Addicts* (1985/1995), *Betrayal and Betrayers* (1991) båda utgivna av Transaction, New Brunswick, *Det motspänstiga offret* (under utgivning av Studentlitteratur). Hon är redaktör för *Kriminalitet, Kultur, Kontroll* (1996), Carlssons, Stockholm, och tillsammans med Ingrid Sahlin för *Lokalt våld – om rädsla, rasism och social kontroll* (2000), Liber, Stockholm. Åkerström har publicerat artiklar, förutom i dessa ämnen, om brottsoffer- och kvinnojourer, rädsla för brott, ungdomars inställning till brott, anhörigas involvering i behandling och utbildning av olika handikappgrupper.

Beställes genom Statens institutionsstyrelse SiS
Forskningsrapport nr 2 2000
ISSN 1404-2576

AB C O Ekblad & Co, Västervik 2000

Förord

Statens institutionsstyrelse, SiS, svarar för planering, ledning och drift av särskilda ungdomshem och LVM-hem. En viktig uppgift för SiS är att följa upp och utveckla vården samt att initiera och stödja forskning inom ungdoms- och missbrukarvård. I ett särskilt anslag avsätts årligen medel för forskning, utveckling och utbildning.

I föreliggande rapport redovisas resultat från forskningsprojektet "Inkorporering av anhöriga i behandlingsarbetet – en sociologisk studie". Rapportens första, teoretiska kapitel är skrivet av professor Malin Åkerström, som lett projektet. Undersökningen genomfördes av doktorand Maria Bangura Arvidsson, som också skrivit de övriga kapitlen. Undersökningen omfattade dels en enkätstudie till samtliga särskilda ungdomshem angående respektive institutions praxis vad gäller inkorporeringen av de ungas anhöriga och nätverk i behandlingen, dels en intervju- och observationsstudie på två särskilda ungdomshem. Rapporten visar såväl acceptans som förbehåll från personalens sida för de anhörigas och nätverkets involvering i behandlingen av de unga. Intressant är också att enkätstudien anger mest acceptans medan förbehållen förs fram i diskussioner och vid observationer av det praktiska arbetet.

Även om några ungdomar och föräldrar också kommer till tals är det främst personalens syn som framträder. Samtliga inblandade, personal, ungdomar, anhöriga, ger uttryck för ambivalens. Anhöriga kan utgöra både stöd och hinder i behandlingsarbetet, ungdomarna både vill och vill inte att anhöriga kontaktas, föräldrarna känner av såväl stöd som krav från personalens sida.

Rapporten ger ett viktigt bidrag till diskussionen om förutsättningarna för samarbete mellan institutionspersonal och ungdomarnas anhöriga i syfte att nå bästa möjliga behandlingsresultat.

Sture Korpi
Generaldirektör

Vera Segraeus
FoU-direktör

Innehållsförteckning

Förord	3
1 Teoretiska utgångspunkter	5
Nätverksarbete som ny behandlingsinriktning – teoretisk acceptans och inbäddad motretorik	5
2 Inledning	9
Syfte	9
Teoretiskt perspektiv	10
Metod och material	10
Presentation av ungdomshemmen	13
Disposition	16
3 Enkätundersökningen 1995	17
4 Gränssättning – variationer i lokala kulturer	29
5 Grundläggande antaganden	34
6 Institutionell praktik	42
7 Synpunkter från anhöriga och ungdomar	50
8 Sammanfattning	55
Referenser	57
Bilaga 1: Enkät till föreståndare	59
Bilaga 2: Intervjuguider	63

I Teoretiska utgångspunkter

Nätverksarbete som ny behandlingsinriktning – teoretisk acceptans och inbäddad motretorik

Behandlingsideologier, utbildningsmodeller och reformer avlöser varandra. Ibland liknas de vid trender; några forskare använder metaforer som "mode" (Czarniawska & Joerges, 1996; Jacobsson, 1994; Røvik, 1996; Sahlin-Andersson, 1996). I studier av hur anställda hanterar dessa behandlingsideologier poängteras ofta att det nya inte haft någon effekt (Brunsson, 1993). Ibland känner man inte ens till reformen (Jacobsson, 1994). I några studier beskrivs en kategorisering av personer som å ena sidan anammare, å andra sidan dem som fortsätter som förut (Fernler, 1993). Även reformdrivarna kan hantera problem i de lokala tillämpningarna genom att etikettera personal som antingen "motståndare" eller "mottagliga för nya idéer" (Czarniawska & Joerges, 1996:229).

Men som Sahlin-Andersson (1994) har påpekat: någon förändring torde sådana organisationsförändringar ha för de anställda. Det fall som skall diskuteras här avser personalens förhållande till en behandlingsideologi, så kallat nätverksarbete på särskilda ungdomshem. Det som kom fram tyder på en mer sammansatt förändring än de enkla tudelningar som ibland påvisas. Frågan är inte *om* personalen har anammat involveringen utan *hur* de gjort det, samt hur förbehållen presenteras.

"Nätverkstanken" har resonans i andra institutioners förhållande till familjen. I skolor, i sjukvården och på behandlingsinstitutioner försöker man idag involvera familjen till eleven, patienten eller den omhändertagna. Beträffande behandlingen av tvångsomhändertagna ungdomar har Statens institutionsstyrelse i sitt forskningsprogram understrukt viken av att "arbeta med ungdomars nätverk och att inkludera familjen i behandlingsarbetet".¹

I föreliggande studie av två särskilda ungdomshem har personalens uppfattningar och praktik beträffande involveringen av anhöriga undersökts. Det visar sig att å ena sidan har man teoretiskt anammat nätverksarbetet, vilket bland annat avspeglade sig i studiens enkätundersökning (kapitel 3). Å andra sidan ställer sig personalen ibland frågan: Hör de anhöriga egentligen till arbetet? Materialet kan tolkas med hjälp av två teoretiska inriktningar, dels utifrån hur trender i organisationsförändringar kan beskrivas konstruktivistiskt (Czarniawska & Joerges, 1996), dels utifrån hur människor avgränsar ett yrkes egentliga kärna (Emerson och Pollner, 1975; Meara, 1974).²

¹"Forskningsprogram inom ungdoms- och missbrukarvård", Statens institutionsstyrelse, FoU.

²Dessa studier har framförallt varit etnografiska. Här har emellertid tonvikten lagts på hur uppfattningarna framförs; retoriska former samt presentation av argumenten.

Det teoretiska accepterandet

Studiens enkätundersökning (kapitel 3) visade att de flesta särskilda ungdomshem i SiS regi, 22 av 35, sade sig ha särskilda program eller riktlinjer för kontakten med anhöriga. Ofta formuleras enkätsvaren i välvilliga termer, ibland används formuleringar som ”krav på föräldrarna att vara med i behandlingsarbetet”. Anammandet av det nya visade sig också i intervjuer och i samtalen personal emellan på så kallade kontaktgruppsmöten och ”speglingar”.

Det finns självklart fördelar med anhörigarbete. Samtidigt har övertygande argument använts för att hålla de anhöriga på avstånd. I olika skrifter presenteras åtminstone tankarna som nya (Allmänna Barnhuset, 1992; Korman & Söderquist, 1994). En negativ inställning till familjens involvering gällde överhuvudtaget samhällets insatser beträffande barn. Föräldrarna sågs som problemet. Den svenske forskaren Vinnerljung (1996) har beträffande 1960- och 70-talets praxis (vilken följde tidigare decenniers) funnit att fosterhemsplaceringar administrerades som om uppdraget var att ”skona barnen från föräldrarna”. Fosterhemsplaceringar sågs som ”räddningen för barn med bristfälliga föräldrar”.

Idag tycks man emellertid ha anammat såväl olika begrepp som olika konkreta former för involveringen av anhöriga. I svaren på en öppen fråga i enkäten nämndes ofta ”nätverksarbete”, men även ”information”, ”kontakt” och ”föräldrautbildning” (kapitel 3). Dessa begrepp kan ses som en översikt över de nyckelord som praktiker använder i den nuvarande diskursen. Uttalandena om att anhöriga skall involveras sker alltså i vissa namngivna former.

Vi kan se hur idéerna har objektiverats genom språkliga konstruktioner – kategorier och metaforer – som gärna skall vara tillräckligt allmänna för att passa in på varierende, lokala strukturer, vilket förenklar uppkomsten av associationer till en allmän idé (Czarniawska & Joerges, 1996). Men det nya objektiveras inte bara genom talets praktik. Arbetets organisering förändras. Permissioner och besök av föräldrar på institutioner blir tätare och får en ny innebörd, de ingår i behandlingsarbetet.³

När något vid en viss tidpunkt förs fram som ”det riktiga” kan aktörerna uppleva sig förpliktigade att markera att de har anammat det nya. Ett opinionsklimat kan uppfattas som socialt kontrollerande (Noelle-Neumann, 1986). Denna tendens kom fram på flera sätt. Man ursäktar sig om man inte konkret kan visa acceptansen. Flera av institutionerna som *inte* hade något anhörigprogram skriver i enkäten att de ”planerar” ett utökat familjearbete. De som saknade kontakter med andra institutioner angav spontant orsaken till detta. Att de på detta sätt förklarade sig måste ses som en något defensiv hållning. Andra använde sig av diffusa formuleringar. På detta sätt signalerar man att man *vill* ha, eller trots allt *har*, ett visst samarbete.

³ Det nya avsätter också rumsliga avtryck. Således hade vissa institutioner avdelat byggnader som gäststugor för familjer på besök. Olika former för arbetsdelning utvecklades. Institutionerna nämnde att de hade ”kontaktgrupper”, ”familjeveckor”, att de upprättade ”nätverkskartor” samt att de hade speciella ”familjeassistenter” och att viss personal var huvudansvarig för kontakten med föräldrarna.

I enkäten tycktes nätverksmodellen vara så självklart fördelaktig att den inte behövde förklaras närmare. Ofta gavs självlegitimerande kommentarer, såsom "familjen är en viktig resurs i behandlingsarbetet". Ibland nämndes vikten av entydiga budskap från familj och institution *visavi* den unge.

Den inbäddade motretoriken och balanseringar i praktiken

Personalen hade följaktligen anammat tankegångarna beträffande nätverksarbete. Vad gällde konkretiseringen på det praktiska, lokala planet markerade man emellertid vissa förbehåll. Förbehållen beskrivs i enkäten (kapitel 3) men kommer tydligare till uttryck i intervjuer och observationer. Det mest drastiska ifrågasättandet – hör de anhöriga egentligen till vårt arbete? – gavs endast vid intervjuer och observationer. Mer subtila former av svårigheter och motretorik genererades i mötet med andra strömningar och traditioner.

Kontakten med de anhöriga omfattade en rad olika områden. Det handlade om involvering redan vid intagningen på institutionen samt vid besök, permissioner, telefonsamtal med mera. Det innefattade beslut och bedömningar. Det fanns en rad situationer som krävde balansering av olika slag, till exempel när överenskommelser med ungdomarna bröts eller när en familj "invaderade" avdelningen och skapade kaos.

De principiella motargumenten framfördes inom en ram där man ansluter sig till tanken. Inom en sådan "accepterande motretorik", en protesterande retorik som är inbäddad och försiktig, används ofta strategin att man förklarar sig praktiskt oförmögen (Ibarra & Kitsuse, 1993:39). Det handlade om kontrasterande av det praktiska och det teoretiska (erfarenheterna går stick i stäv mot handböckerna), om externa hinder (rättsliga ramar, andra myndigheters ansvarsområde och brist på resurser) samt om de svåra klienterna (de anhöriga till tvångsomhändertagna barn anses tillhöra en speciell kategori människor, extremt svårbehandlade).

Personalen urskiljer alltså vissa svårigheter beträffande involveringen av anhöriga. Ibland yppas emellertid mer grundläggande tveksamhet: Tillhör de anhöriga egentligen vår uppgift? Sådana uppfattningar luftades i intervjuer och observationer men nämndes inte i enkäten. De bestod i markeringar där arbetets "egentliga kärna" urskiljs. En tradition som tangerar denna företeelse är studier av "dirty work" (Hughes, 1984). Inledningsvis avsåg begreppet statusdistinktioner och olika etnografiska studier påvisade sådana bedömningar (Hood, 1988; Eriksson, 1995; Meara, 1974; Åkerström, 1996). En betydelseglidning tycks emellertid ha ägt rum så att man huvudsakligen har uppmärksammat yrkesutövarnas gränsdragning beträffande arbetets inre kärna (Meara, 1974; Emerson & Pollner, 1975).

Personalens retoriska distansering beträffande "anhörigarbete", där distanseringen inkluderade en tvekan inför att anhöriga utgjorde arbetets egentliga innehåll, omfattade tre områden:

- a) *Beskrivningar av anhöriga med svåra, egna problem* – att hantera dessa anses ta mycket tid och liknar familjeterapi, något som enligt personalen inte kan ske inom ungdomshemmets ramar.
- b) *Hänvisningar till yrkesgrupper som bör hantera dessa problem*, till exempel kontaktmän.
- c) *Kontrasterande retorik* där föräldrar och barn framställs som motsatser – genom sådana kontraster förenklas och organiseras vissa påståenden som sedan framstår som oavvisliga (jfr Atkinson, 1984; Drew, 1990; Miller, 1991).

Bland personalen på de särskilda ungdomshemmen visade det sig alltså att den teoretiska acceptansen för den nya betoningen av anhörigas involvering förekom parallellt med olika förbehåll. Dessa rörde den konkreta, praktiska tillämpningen av de abstrakta idéerna i den så kallade nätverksmodellen, där anhöriga uppfattas som såväl lösning som förklaring till ungdomarnas problem. Man beskrev situationen som speciell: många av ungdomarna är tvångsomhändertagna, vissa föräldrar är missbrukare, några incestmisstänkta, andra satt i fängelse. I vissa fall ställdes den retoriska frågan om huruvida det var ungdomarna eller föräldrarna som var personalens *egentliga* uppgift. Argumenten presenteras inom ramen för en inbäddad motretorik.

Den teoretiska acceptansen belystes framförallt i enkäten medan förbehållen i högre grad luftades i intervjuerna och observationerna. Det synes alltså vara väsentligt att använda sig av olika metoder för att illustrera olika nivåer i hur anammande och förbehåll gentemot en ny behandlingsideologi formuleras. Retoriskt stöd för nätverksarbete kan samexistera med betydande förbehåll från personalens sida, både av verbalt och praktiskt slag.

2 Inledning

Att ungdomars föräldrar, anhöriga och sociala nätverk skall inkorporeras i behandlingsarbetet på särskilda ungdomshem tycks vara självklart. Det är inte bara inom institutionsvården som detta har skett, utan även inom andra sektorer i samhället. Vid en sökning⁴ på begreppet sociala nätverk kom en mängd olika titlar fram: "Patientens nätverk allt mer kärnan i kurators arbete",⁵ "Familjerådslag – lyckat projekt i Hylle",⁶ "Väv ett skyddsnät åt dina barn",⁷ "Barn i kris får hjälp när vuxna samlas".⁸

Dessa nätverk handlar dels om samarbete mellan sociala myndigheter, polis, rättsväsende och skola för att mobilisera stöd för kriminella ungdomar, dels om människors mer privata nätverk, där nära vänner och anhöriga hjälps åt för att stödja en människa i kris, ofta på initiativ av en social instans. Man kan skilja mellan formella och informella sociala nätverk. I flera fall blandas dock båda dessa former.

"Nätverkstanken" har även gett utslag på lagstiftningsnivå. Sedan årsskiftet 1998 finns ett tillägg i socialtjänstlagen som understryker vikten av anhöriga.⁹ Men "nätverkstanken" behöver inte bara betraktas som en ny och möjligen framgångsrik behandlingsmetod. Den kan också ses som en form av disciplinering, där anhöriga används för att behandlingen skall bli mer effektiv:

"De program som visat sig framgångsrika bygger på social inlärningsteori och kognitiv beteendeterapi. Eftersom familjens roll för utveckling och vidmakthållande av asocialt beteende är betydande bör familj och nätverk ingå i behandlingen ... Man kan se här hur vikten av ytterligare individualisering av åtgärderna betonas. Behandlingen skall ingripa djupare i gränsöverträdarens själ. Familjen skall tas in i behandlingen så att den disciplinering behandlingen innebär skall omfatta även gränsöverträdarens anhöriga" (Svensson, 1998:185).

Trots att "nätverkstanken" har fått stort genomslag, har praktiska svårigheter uppstått när idén skall tillämpas (se t ex Korman & Söderquist 1994; SoS-rapport 1990:4). Det är bland annat dessa svårigheter som denna rapport belyser.

Syfte

Syftet med studien är att kartlägga och beskriva hur personal på särskilda ungdomshem hanterar anhöriga inom den behandlingsideologiska kontext som kallas anhörig- eller nätverksarbete. I huvudsak två dimensioner i denna hantering belyses, narrativ

⁴ Lolita och Artikelsök.

⁵ Socionomen 1996:3.

⁶ Sydsvenska Dagbladet 1998-06-21.

⁷ Aftonbladet 1987-05-24.

⁸ Dagens Nyheter 1992-03-25.

⁹ Socialtjänstlagen 22 §, där tillägget 1998-01-01 lyder: "Vid placering av barn bör i första hand övervägas om barnet kan tas emot av någon anhörig eller annan närstående. Enligt 1§ skall dock barnets bästa alltid beaktas."

och praktisk. Det innebär att personalens förhållande till anhöriga beskrivs dels utifrån deras berättelser, verbala påståenden och officiella uttalanden, dels utifrån deras handlingar på ungdomshemmen. Kartläggningen sker genom en enkätundersökning.

Utöver detta syftar studien till att teoretiskt diskutera förekomsten av och innebörden i anhörigarbete samt att presentera synpunkter från personer som har kommit i kontakt med särskilda ungdomshem, det vill säga ungdomar och deras anhöriga.

Teoretiskt perspektiv

Utgångspunkten för studien är interaktionistisk konstruktivism (Gubrium, 1993; Holstein & Miller, 1993). Det innebär att analysen fokuserar meningskonstruktion. Alla former av interaktion och samtal uppfattas ha en verklighetsproducerande och organiserande funktion. Detta perspektiv förutsätter att det inte går att beskriva en autentisk realitet. Alla beskrivningar ger en bild av verkligheten, dock inte en total bild. Möjligheten att ge en fullständig bild av verkligheten ses utifrån det här perspektivet som obefintlig. Det intressanta är i stället att återge de olika bilder som framträder i beskrivningar av upplevelser och handlingar. Dessa bilder utgör något substantiellt att förhålla sig till (Gubrium et al, 1994).

Om den verklighet vi förhåller oss till skapas genom människors tolkningar, är människors sociala omständigheter självgenererande; den mening och de tolkningar som ges till olika handlingar är beroende av den kontext, i detta fall institutionens, som man befinner sig i. Tolkningar är samtidigt en del av den kontext de är orienterade i och beskriver – de är reflexiva.

Intervjuerna och de samtal som institutionspersonalen för på kontaktgruppsmöten (se kapitel 6) och i reflekterande team kan uppfattas som verklighetsskapande. Denna verklighet utgör ett föremål för personalens arbete och arbetsorganisation. Personalen definierar bland andra ungdomarna, föräldrar och anhöriga i samtalen. I behandlingsarbetet relateras till dessa definitioner.

I analysen av samtal under observationer och vid transkribering av intervjuer och möten har vissa begrepp varit användbara. Dessa begrepp har använts som analytiska verktyg med vars hjälp samtalen har tolkats (jfr Hammersley & Atkinson, 1995). Analysen innebär en dekonstruktion av olika uppfattningar om föräldrar och anhöriga. Det sker så att säga en itudelning av bilderna för att belysa de processer och uttryck som de består av (Gubrium & Holstein, 1990; Holstein & Gubrium, 1995).

Begrepp som typifiering, kategorisering och metaforer används i analysen. Dels används de av personalen i samtalen, dels som analysredskap för att förstå samtalens struktur. Analysverktygen fyller alltså en dubbel funktion, vilket är en finess som det etnometodologiska synsättet för med sig.

Metod och material

Flera olika materialinsamlingar och metoder har använts. En enkät till samtliga institutioner syftade till att undersöka det faktiska anammandet av nätverksarbete. Sam-

talsintervjuer med enskilda behandlingsassistenter och institutionschefer avsåg att spegla den beskrivna praktiken. Personalmöten innehöll förhandlingar och konstruktioner av diagnoser och remedier (botemedel), arbetsorganisation och uppfattningar om andra involverade parter. Observationer gjordes framförallt för att studera interaktion mellan personal, ungdomar och anhöriga.

Enkätundersökningen och observationsstudierna genomfördes under hösten 1995, liksom en del av intervjuerna med personal och ungdomar. Kontaktgruppsmöten observerades vid olika tillfällen under ett års tid, mellan hösten 1996 och hösten 1997. Under våren 1997 gjordes ytterligare intervjuer med ungdomar och anhöriga.

Kvalitativ metod

Det kvalitativa materialet samlades in på två institutioner, ungdomshemmet Havsvik och avdelningen Solen på Solbackaskolan.¹⁰ Materialet samlades i huvudsak in av Maria Bangura Arvidsson. På Havsviks ungdomshem tillbringades tjugo dagar, på Solens ungdomshem sju dagar.

Intervjuer

Tolv anställda, varav fem på Solen och sju på Havsvik och elva ungdomar, sex på Solen och fem på Havsvik intervjuades. Dessutom intervjuades fyra anhöriga vars ungdomar bor eller har bott på Havsvik. Totalt har alltså 27 intervjuer genomförts, transkriberats och analyserats. Längden på intervjuerna varierar mellan en halv timme och två timmar.

Intervjuerna har skett med stöd av en intervjuguide.¹¹ Intervjuguiden bestod av huvudteman och underrubriker till var och en av dessa. Med teman och underrubriker får man som intervjuare bra översikt över vad man tänkt att ta upp. Dessutom ges intervjupersonerna stor frihet när de svarar, vilket ger längre och djupare intervjuer. Varje tema kan ses som en tratt; först ställs en allmän fråga, sedan eventuella följdfrågor. Följdfrågorna ställdes först då det uppfattades att den intervjuade hade sagt det han eller hon ville ha sagt.

Det är en fördel att låta intervjupersonen utnyttja pauser i samtalet till att tänka efter. På så sätt ges intervjupersonen möjlighet att framföra sitt eget perspektiv och vad han eller hon själv upplever som viktigt i sammanhanget (Merton et al 1990). Att ge intervjupersonen tid att tänka efter och associera fritt kan också ge upphov till nya eller "förstärkta" data.

En svårighet med denna intervjumetod kan vara att vissa intervjupersoner blir besvärade av långa pauser i samtalet. Dock överväger metodens fördelar eftersom de flesta intervjupersoner fortsätter att berätta efter en stunds tystnad. Intervjusituatio-

¹⁰ Ungdomshemmens namn är fingerade, liksom alla namn på anställda och elever i rapporten.

¹¹ Se bilaga.

nerna har varit mer eller mindre samtalslika beroende på omständigheterna och beroende på vem som har intervjuats.

Intervjuerna har transkriberats ordagrant. I rapporten har citaten redigerats något för att underlätta läsningen.

Observationer

Junker (1960) presenterar olika idealtypiska observatörsroller. Vad gäller denna studie passar två av dessa idealtyper in, dels *den deltagande observatören* av ungdomshemmens verksamhet, dels *den observerande deltagaren* när materialet från kontaktgruppsmötena och de reflekterande teamen samlades in.

Att vara deltagande observatör innebär att man deltar och observerar genom att ha utvecklat en relation till informanten. En fördel med att vara deltagande observatör är att man inte är bunden till dem som studeras, utan kan komma och gå som man vill (Burgess, 1984). Som observatör kan man emellertid känna förväntningar på sig från dem som studeras, förväntningar som kan vara svåra att hantera. Att sakna en definierad roll kan vara problematiskt. Det kan dessutom vara svårt att veta i vilken utsträckning deltagande i olika aktiviteter bör ske. Observatören kan hamna i situationer där sättet att agera inte är givet.

Under besöken på ungdomshemmen drog jag mig ibland undan för att anteckna. I vissa situationer kunde jag anteckna öppet, till exempel i skolan eller då de anställda hade möte. Anteckningarna bestod mest av nyckelord som beskrev situationer, positioner i rummet, delar ur samtal och liknande. Anteckningarna sammanfattades direkt efter besöken och skrevs sedan ut till en mer detaljrik text.

Förhållningssättet då kontaktgruppsmötena och de reflekterande teamen bandades kan snarast liknas vid observerande deltagande. Principen var att inte involveras i samtalen, utan bara observera. Personalen tycktes emellertid ofta se mig som deltagare och talade ibland direkt till mig. Tio kontaktgruppsmöten och tre möten med reflekterande team på Havsviks ungdomshem spelades in och transkriberades.

Förutom intervjuer och observationer har verksamhetsbeskrivningar och liknande informationsmaterial från ungdomshemmen analyserats.

Enkätundersökningen

Enkäten skickades ut till de särskilda ungdomshemmen i SiS förteckning, 35 stycken. Utsickret skedde i augusti 1995. I slutet av oktober bestod bortfallet av fem enkäter. Då hade vi skickat ut en extra enkät med påminnelse till de institutioner som inte hade svarat samt efter sista svarsdatum ringt de institutioner som då ännu inte besvarat enkäten. Slutligen var trettioen av trettiofem enkäter besvarade. Bortfallet blev alltså fyra enkäter av trettiofem.

Att fyra av enkäterna inte besvarades beror troligen på att ingen på institutionen ansåg sig ha tid att besvara enkäten, vilket också några av dem som kontaktades per telefon angav som orsak. En annan tänkbar anledning kan vara att de institutioner vars

svar uteblev inte hade kontakt eller inte bedrev något samarbete med anhöriga och därför inte ansåg att enkäten var aktuell.

Enkäten var utformad så att svaren inte kan behandlas kvantitativt. Vissa svar presenteras dock i tabellform för att ge möjlighet till överblick. Tabellerna bör emellertid läsas med viss försiktighet.

Avgränsningar

De ungdomshem som har studerats i undersökningens kvalitativa del har valts ut för att de delvis kontrasterar varandra avseende nätverks- och familjearbete. Personalen på Havsvik sade sig arbeta medvetet med nätverksarbete, medan de anställda på Solen inte gjorde det. Likväl framhövdes på båda institutionerna vikten av att skapa och upprätthålla kontakt med anhöriga.

Syftet med rapporten är inte att utvärdera ungdomshemmens verksamhet. Det som gör dessa ungdomshem intressanta är att de har anammat den typ av anhörigarbete som för närvarande rekommenderas vid institutionsvård av ungdomar (SiS FoU, 1994).

Den ursprungliga tanken med studien var att fler anhöriga skulle intervjuas. Att detta inte genomfördes beror främst på att det bara fanns sex elevplatser på vardera institutionen/avdelningen. Därmed fanns endast ett litet antal möjliga anhöriga att intervjua och av dessa var bara ett fåtal intresserade av att delta. Några av de anhöriga som först sade sig vara intresserade kom senare att dra sig undan. Med tanke på den känsliga situation som de anhöriga befann sig i respekterades dessa "undanglidningar" efter ytterligare en eller ett par förfrågningar.

Presentation av ungdomshemmen

Här presenteras de två särskilda ungdomshem som studerades genom intervjuer och observationer.

Solen

Avdelningen Solen på Solbackaskolan är en läsbar avdelning med sex elevplatser. Avdelningens målgrupp är pojkar och flickor mellan tretton och sexton år, omhändertagna jml LVU, §§ 6 eller 3. Vid de tillfällen då observationerna och intervjuerna genomfördes bodde tre pojkar och tre flickor på Solen.¹² Fem av ungdomarna var femton år och en var tretton.

Avdelningen Solens verksamhet utgår, enligt Solbackaskolans introduktionshäfte, från en "svenssonmodell". Det innebär att ungdomarna regleras tidsmässigt. De skall stiga upp på morgonen, arbeta eller studera på dagen, ägna sig åt fritidsaktiviteter på

¹² Denna fördelning mellan könen är egentligen inte lämplig, enligt personalen. Den könsfördelning som anses fungera bäst är fyra pojkar och två flickor, eller vice versa. Det blir då möjligt för eleverna att gruppera sig två och två, och risken att någon blir utanför är mindre. Personalen betraktar den nuvarande situationen som olycklig.

kvällen och sova på natten. Den organiserade fritidsverksamheten på kvällar och helger uppfattas som mycket viktig. Till en början sker i stort sett all verksamhet på ungdomshemmet tillsammans med personal. Efter hand kan eleverna vistas utanför institutionen i kontrollerade former, det kan gälla till exempel praktik, skolgång ute i samhället, deltagande i idrottsverksamhet etc.

Enligt Solbackaskolans utredningssekreterare får varje elev som kommer till Solbackaskolan en kontaktman som skall fungera som en "extraförälder". Meningen är att kontaktmannen skall vara ett stöd både för ungdomen och dennes förälder/föräldrar. Graden av samarbete med föräldrarna varierar från fall till fall. Ibland söker sig hela familjer till Solbackaskolan. I andra fall krävs att man från ungdomshemmets sida "drar" i familjen för att de skall gå med på samarbete. I ytterligare andra fall ser sig ungdomshemmet skyldigt att skydda eleven från vissa anhöriga, till exempel då sexuella övergrepp skett mot eleven.¹³

Miljön kring institutionen

Ungdomshemmet Solbackaskolan nås via en bro över en större bäck en bit utanför samhället. Det består av cirka 30 hus belägna i skogsmiljö invid en sjö. Två av husen på området tillhör inte ungdomshemmet, i ett av dem bor hyresgäster. Den administrativa personalen sitter i en röd stuga, som tillsammans med två liknande röda stugor omger en liten gårdsplan. I "Slottet", en stor vit byggnad, finns en gemensam matsal för både elever och personal och på andra våningen en nyinrättad akut utredningsavdelning. I entrén till matsalen hänger en tavla med bilder på några elever som är på utflykt. En behandlingsassistent kommenterar den med att eleverna ser ut att ha det roligt och att de ser ut som "vanliga" ungdomar. Matsalen rymmer uppskattningsvis knappt hundra personer. Den är dekorerad med dukar på borden, blommor, pastellfärgade blommiga gardiner, vitrinskåp vid en vägg och på en vägg hänger gamla svartvita bilder som visar hur det såg ut på ungdomshemmet förr. En behandlingsassistent säger att det är viktigt för eleverna att få veta ungdomshemmets historia.

Personaltätheten uppgår till två personal per åtta elever. Personalen på ungdomshemmet har varierande utbildning. Många av behandlingsassistenterna har arbetat där i över tio år och har ingen eftergymnasial utbildning utan har utbildats internt. Andra har fritidsledarutbildning, folkhögskole- eller akademisk utbildning. Den personal som finns på ungdomshemmet, utom behandlingsassistenterna, är avdelningsansvariga som i regel är utbildade socionomer, institutionschef, biträdande institutionschef, psykolog (75%), grundskolelärare, yrkeslärare, administrativ personal samt kökspersonal.

Avdelningen där de flesta intervjuer och fältobservationer gjordes är låsbar och rymmer sex elever mellan 13 och 16 år. Avdelningen är nyligen renoverad, bland an-

¹³ Information från samtal med utredningssekreteraren.

nat för att göra den mindre institutionslik. Till höger om hallen ligger köket som är ungefär tio gånger fem meter stort. Bredvid köket, med ingång från hallen, finns ett tv-rum. På en bokhylla i tv-rummet finns sällskapsspel.

Elevernas rum finns längs en korridor. Till höger i korridoren finns toaletter och duschar. Rummen är ungefär sex kvadratmeter stora och möblerade med en säng, ett bord och en byrå. Eleverna har dekorerat det annars kala och institutionsliknande rummet med egna gardiner, sängöverkast och annat.

Havsvik

Havsvik är ett ungdomshem med sex öppna platser för flickor i högstadieåldern. Några av flickorna är placerade enligt socialtjänstlagen, andra enligt LVU. Vistelsetiden är mellan ett och tre år, dock längst tills flickorna har gått ut högstadiet. Flickornas så kallade anamnes ser olika ut. De kan till exempel ha haft ogynnsamma familjeförhållanden, varit utsatta för sexuella övergrepp, varit indragna i drogmissbruk.

Ungdomshemmets verksamhet består av tre grundpelare; behandlingsarbete, skolverksamhet och familjearbete.¹⁴ Hela personalgruppen – som bestod av tretton behandlingsassistenter, två lärare och en föreståndare – tycktes vara överens om denna grundstruktur.

Miljön kring institutionen

Havsviks ungdomshem ligger i en liten by. Det nås via en allé med en avtagsväg till höger, med kyrkan rakt fram och skolbyggnaden till vänster om kyrkan. Det finns en kiosk i närheten, men annars får man ta sig en mil, in till närmaste samhälle, om det är något annat man önskar. Det finns inga allmänna kommunikationer så det krävs bil (eller bra kondition, vissa i personalgruppen cyklar över en mil för att ta sig till arbetet) för att ta sig dit. Några av flickorna som bor där brukar beklaga sig över att det är tråkigt och enformigt att bo ute på landet. Det är stor kontrast mellan nöjesutbudet i närheten av skolhemmet och det de är vana vid från städerna där de har tillbringat mycket tid förut. En av de anställda berättar emellertid om en flicka som bott på skolhemmet tidigare. När hon kom på besök, blickade hon ut över ängen och sa att hon tyckte det var vackert, vilket skulle ha varit otänkbart att höra från henne då hon bodde på ungdomshemmet. Människorna i byn tycks ha vant sig vid att de är grannar med ett ungdomshem. Till och med grannen som i början, då det informerades om att det gamla huset skulle bli ett skolhem, hade sagt att han kände det som om någon släppt en atombomb i hans trädgård, tycks ha vant sig, enligt personalen.

Inredningen i huset har förändrats sedan institutionen började ta emot endast flickor. Personalen tycks vara överens om att det är bra att det har skett en förändring och

¹⁴ Information från personalmöte.

att de tycker att det är roligare och mer givande att lägga ner arbete på att göra det trivsamt och mer hemlikt, nu när de mer utagerande pojkarna inte längre bor på ungdomshemmet.

Disposition

I rapportens inledning presenterades undersökningens syfte, material, metod och övergripande perspektiv. Den påföljande resultatredovisningen är uppdelad i olika kapitel.

I kapitel 3 presenteras den enkätundersökning som inledde projektet. Den visar bland annat att de flesta särskilda ungdomshem i Sverige säger sig ha program eller riktlinjer för anhörigarbetet.

I kapitel 4, 5 och 6 presenteras de mer detaljerade resultaten från den kvalitativa undersökningen av två särskilda ungdomshem, här kallade "Solen" och "Havsvik". Här beskrivs bland annat hur likartade behandlingsideologier kan ta sig olika lokala uttryck (kapitel 4), hur personalens grundläggande antaganden om anhörigarbete förhåller sig till nätverksteorier och det konkreta arbetet (kapitel 5) samt hur personalen på ett av ungdomshemmen skapar användbara bilder av föräldrar och anhöriga (kapitel 6).

I rapportens sista kapitel, "Synpunkter från anhöriga och ungdomar", presenteras några röster från anhöriga och ungdomar vad gäller ungdomshemmens nätverksarbete. Såväl anhöriga som ungdomar visar sig ha en ambivalent inställning till att anhöriga involveras i behandlingen.

3 Enkätundersökningen 1995

I detta kapitel redovisas den enkätundersökning som inledde studien. Syftet är att ge en allmän överblick av förekomsten av anhörigarbete på särskilda ungdomshem utifrån hur de olika institutionerna officiellt säger sig arbeta.

Svaren presenteras i den ordning frågorna förekom i enkäten.

De flesta institutioner har riktlinjer för anhörigkontakterna

Fråga: Har Ert ungdomshem något särskilt program eller särskilda riktlinjer för kontakten med anhöriga i behandlingsarbetet med ungdomar?

Tabell 1. Förekomst av riktlinjer för kontakten med anhöriga

Ja	22
Nej	5
Ja och nej	4
Ej svar	4
Totalt	35

På frågan om huruvida ungdomshemmet har något särskilt program eller några särskilda riktlinjer för kontakten med anhöriga i behandlingsarbetet med ungdomar, svarade tjugotvå institutioner ja, fem nej och fyra institutioner svarade både ja och nej.¹⁵ Program eller riktlinjer för anhörigkontakter visade sig alltså vara vanliga på ungdomshemmen.

¹⁵ Svaren från dessa fyra institutioner har utformats på följande sätt. En enkät har besvarats med två kryss, dels i rutan för alternativ ja, dels i rutan för alternativ nej. Från en annan institution har svar inkommit från fyra avdelningar, varav tre svarade ja och en nej. Denna institution behandlas fortsättningsvis som fyra institutioner eftersom de olika avdelningarna visade sig bedriva så pass skilda verksamheter att det är svårt att betrakta enkätsvaren som ett svar. Övriga två institutioner har besvarat frågan på separata papper.

Fråga: Om Ni har ett särskilt program eller riktlinjer för kontakten med de anhöriga i behandlingsarbetet, ge en kortfattad beskrivning av detta.

Tabell 2. Riktlinjer för kontakten med anhöriga

Nätverk	7
Deltar i behandlingsarbetet	5
Information	4
Kontaktmannaskap	4
Regelbundna möten	3
Samtal/intervjuer	2
Familjeterapi	1
Föräldrautbildning	1

Denna fråga besvarades fritt, utan bestämda svarsalternativ. Tabellen kan inte läsas som beskrivningar av faktiska program men ger en översikt av de nyckelord som används i den nuvarande diskursen om anhörigarbete. Benämningar som nätverk, deltar i behandlingsarbetet, information och kontaktmannaskap är relativt vanliga.

En av de institutioner som svarade både ja och nej på frågan om den har riktlinjer för anhörigarbetet skriver följande: "Frågan om ett program för kontakt med elevernas anhöriga känns nästan fel ställd. Vi utgår från varje elev, inte från ett visst arbetssätt!"

Den andra institutionen som svarade både ja och nej på den första frågan skriver i sitt svar att " ... när det gäller elevernas föräldrar så är vår målsättning att skapa goda och förtroendefulla kontakter. Hur långt man skall gå utöver detta får bedömas från fall till fall."

Syften, mål och former för anhörigarbete

Institutionerna presenterar sitt arbete utifrån olika dimensioner. Elva institutioner ger endast beskrivningar av olika former av anhörigarbete. Tre institutioner beskriver endast syfte och mål med inkorporeringen av anhöriga. Nio institutioner presenterar emellertid sitt arbete utifrån både de syften och mål de har och genom att ge beskrivningar av olika former av anhörigarbete.

Nedan följer några enkätsvar som kan ses som exempel på de olika dimensionerna. Först ges några exempel på presentationer enligt syften och mål för inkorporering av anhöriga:

"Det viktiga i behandlingsarbetet med elevernas anhöriga är att om möjligt få dem delaktiga i behandlingsarbetet. Nivån måste ligga som lägst att de ej är motståndare till elevens vistelse på vår institution."

"1) Inflyttningstiden och minst första halvåret arbetar vi på att föräldrar/anhöriga skall 'tillåta' ungdomen att vara på [institutionen]. Att det är okay att trivas hos oss.

2) Under förändringsfasen innebär föräldrabetet att hjälpa dem att se sin ungdoms förändring och utveckling.

3) Under utslussningsfasen arbetar vi med föräldrar/nätverk utifrån deras resurser och hur de kan finnas till för ungdomen efter [institutionen].”

”Vi utgår ifrån att alla föräldrar är nyfikna och vill veta var deras barn befinner sig och vad som skall ske. Vi möter upp föräldrar så tidigt som det någonsin går – helst skall de vara med vid placeringen [...] Vi berättar också att vi *erbjuder* familjearbete, vi informerar om vad detta kan innebära och vi vill att de går hem och funderar innan de bestämmer sig. Vi är inte pådrivande i detta skede. Trots att vi lämnar beslutet till familjerna, eller kanske just därför, händer det sällan att de tackar nej.”

Här ges några exempel på presentationer utifrån både syften, mål och beskrivningar av olika former för anhörigarbete.

”Vi arbetar aktivt för att stärka föräldrarna i deras föräldraroll samt med utgångspunkt att föräldrar och nätverk är viktiga. Vi inriktar oss på att hela familjen skall involveras i behandlingsarbetet och vi har ett familjeterapeutiskt förhållningssätt i arbetet. Vi arbetar i kontaktgrupper kring varje elev. I kontaktgruppen är två personer [...] huvudansvariga för kontakten med föräldrarna [...] Vi har även nätverksarbete [...] där alla för eleven viktiga personer är med. Vi har föräldrarna och ibland andra anhöriga med i arbetet kring eleven. Detta är ett av målen i behandlingsplanen för eleven.”

”När LVU infördes såg vi det som ett framsteg [...] Att utforma förhållningssättet till föräldrarna är en av de mest väsentliga punkterna i behandlingsplaneringen och detta är ständigt föremål för diskussion, bl a i vår handledning. Att vi inte har ett program för alla våra [barn] beror på att de har så olika bakgrund samt på vad vi får för uppdrag från socialförvaltningen.

a) Vi kartlägger [barnets] nätverk.

b) Vi försöker identifiera betydelsefulla personer.

c) Vi letar efter vuxna, mödrar, fäder, mostrar, farbröder eller vem som helst som kan bli ett stöd för [barnet] i framtiden.”

”Det är oerhört viktigt att barn/ungdomar får sina föräldrars tillåtelse att vara på institutionen. De föräldrar som är negativa påverkar medvetet eller omedvetet sina barn vilket bidrar till att de hamnar i svåra konfliktsituationer. Vårdnadshavare/förälder är i stort sett alltid delaktiga i behandlingsarbete. De är med i utrednings/behandlingskonferenser. De intervjuas. I samarbete med vårdnadshavare/förälder/socialsekreterare utarbetas behandlingsplan samt uppföljning av den.”

Slutligen redovisas tre exempel på presentationer utifrån beskrivningar av anhörigarbete:

”Samtliga ungdomar som placeras med syfte att genomföra en utredning deltar både på nätverksmöte och i familjesamtal. Vi slutför 30–35 utredningar/år och var och en varar i 8 veckor. Vidare görs en 3-månaders uppföljning och utvärderingssamtal tillsammans med tonåringen, föräldrar och socialförvaltning. [...]”

”På samtliga avdelningar finns rutiner för hur elevens kontaktmän har kontakt med föräldrar/an-

höriga, t ex vid intagning, behandlingsplanering, löpande information m m. [...]"

"Vi har kontakt med varje enskild elevs familj varje vecka då vi pratar om hur det fungerar och hur deras permissioner fungerat. Vi är med och bestämmer om regler och förhållningsorder under permissioner. Föräldrar bjuds alltid in till regelbundna möten var 6:e onsdag, då även social-assistent kommer. Föräldrar får och vill någon enstaka gång besöka elevers arbetsplatser/skola. När det har förekommit önskemål från det sociala att regelrätta familjesamtal skall bedrivas, så har de genomförts utanför ordinarie arbetstid, av schemamässiga skäl."

Anledningar till att institutionen saknar riktlinjer för anhörigarbete

Fråga: *Om det är så att Ni inte har något sådant program för kontakten med anhöriga i behandlingsarbetet, finns det någon speciell anledning till att Ni inte har det?*

Sju institutioner har besvarat denna fråga. Tre av dessa sju institutioner är dock positiva till tanken, de deklarerar att anhörigarbete planeras. En institution skriver till exempel att den "...för närvarande söker [...] fortsatta pengar för familjearbetet under hösten och våren". En annan institution skriver att de för närvarande inte har något program eller några riktlinjer men tillägger att program kommer att utarbetas och att deras behandlingsprogram är föremål för översyn.

En institution förklarar frånvaron av riktlinjer för anhörigarbetet på följande sätt: "vårt uppdrag är oftast att stoppa upp eleverna. Det enda 'familjearbete' vi kan tänkas ha är en vanlig vettig kontakt föräldrar/elev."

En institution lämnade frågan obesvarad. När jag ringde dit berättade institutionschefen att institutionen inte arbetar med familjearbete. Eftersom intagningen är central måste alla tas emot även om prognosen för ungdomen är dålig. Institutionen ägnar sig därför endast åt omvårdnad och behandling. Chefen betonade emellertid att föräldrar inte är oviktiga och att föräldrar kommer till institutionen. "Så tokiga är vi inte [att vi inte tar med föräldrarna]", sade han men tillade att de dock inte är inriktade på familjearbete.

Ytterligare en institution svarade endast nej på frågan. Då jag ringde och pratade med institutionschefen sade han att de inte använder sig av någon självklar metod. Familjesamtal finns i själva utredningen och de hoppas kunna utveckla familjearbete i behandlingen. Men familjearbete praktiseras inte för närvarande, "... inte i den mening som ni avsåg, antar jag."

Social eller känslomässig definition av "anhörig" vanligast

Fråga: *Vad innebär det att vara anhörig enligt Er institutions definition?*

Tabell 3. Definition av begreppet anhöriga

Social eller känslomässig definition	15
Närstående personer och andra	5
Biologiska föräldrar och familjehemsföräldrar	9
Biologisk definition	4
Ej svar	1

Definitionerna av vem som är anhörig varierar från institution till institution. De fördelas på en skala där den ena polen utgörs av en biologisk definition (det vill säga enbart släktingar, inklusive familjehemsföräldrar) medan dess motpol omfattar alla personer som har (positiv) betydelse för ungdomarna. Tjugo institutioner hamnar på den sistnämnda delen av skalan, det vill säga de som svarade "social eller känslomässig definition" eller "närstående personer och andra". Ett av dessa svar betecknar alla för eleven viktiga personer som anhöriga. De flesta institutioner använder alltså en social eller emotionell definition av anhöriga.

Övriga tretton institutioner ligger på den andra sidan av skalan och betraktar således endast biologiska släktingar eller vårdnadshavare som anhöriga. Tre av de institutioner som har besvarat frågan skiljer på begreppen anhöriga och nätverk.

Anhörigkontakt uppfattas som en förutsättning i behandlingen

Fråga: *Ser Ni några fördelar med kontakten med de anhöriga i behandlingsarbetet, och i så fall vilka?*

Fyra fördelar kan urskiljas i institutionernas svar. Den vanligaste fördelen, vilken förekom i drygt hälften av svaren, är att kontakten med de anhöriga, i synnerhet med föräldrarna eller andra vårdnadshavare, uppfattas som en förutsättning för att behandlingen skall bidra till någon förändring hos ungdomarna. Om de anställda och de anhöriga är överens om vad den unge behöver är det lättare för denne att acceptera vistelsen på institutionen. Detta uppfattas alltså som en förutsättning för en förändring. En institution skriver att "samarbete med föräldrarna är oundgängligt för oss. Vår övriga behandling, som mest är av jagstärkande slag, kommer ingen vart förrän vi fått föräldrarna att ställa upp, eller åtminstone inte aktivt motarbeta oss."

Ytterligare en fördel som omnämns i drygt en tredjedel av svaren är att kontakt med de anhöriga uppfattas nödvändig för att kunna åstadkomma en förändring av hela familjen. Den unge skall ju återvända till de anhöriga efter institutionsvistelsen. De anställda anser det som meningslöst att förändra den unge för att sedan skicka tillbaka

honom eller henne till en familj som fungerar på samma sätt som den gjorde vid tiden för omhändertagandet. Ett exempel på uttryck för denna åsikt är följande svar:

”Vi anser det vara en förutsättning att familjen finns aktivt med i arbetet, för att kunna få en förändring på hela familjen och för att sedermera kunna klara sig utan ytterligare sociala insatser.”

En tredje fördel med att ha kontakt med de anhöriga som nämns är att de kan bidra med information om den unge som de anställda på institutionerna inte kan få del av på något annat sätt. En institution skriver: ”Det är självklart bra om föräldrarna är positiva och deltar i utvecklingen. Anhöriga sitter inne med mycket viktig information som ej finns i den sociala utredningen.”

En fjärde fördel, som uttrycks i tre svar, är att kontakten med i synnerhet föräldrar eller andra vårdnadshavare kan bidra till att stärka dem i sin roll som vuxna förebilder och fostrare. En av institutionerna formulerar det på följande sätt: ”De får en chans att återupprättas som föräldrar, vilket underlättar behandlingsarbetet.”

Endast ett svar undviker att lyfta fram fördelar med kontakten med de anhöriga. Detta svar uttrycker en ambivalent upplevelse: ”Kontakten med de anhöriga kan inte generellt ses som en för- eller nackdel. I vissa fall utgör anhöriga ett starkt stöd i behandlingen, i andra fall blir de mer en komplikation [...] Anhöriga finns där och är viktiga, antingen vi vill det eller inte.”

Anhöriga med egna problem uppfattas som ett hinder

Fråga: Har Ni stött på några särskilda svårigheter vad gäller kontakten och samarbetet med de anhöriga?

Fyra av institutionerna antyder att det förvisso inte är helt enkelt att ha kontakt med anhöriga men att det inte heller är något direkt problem. En institution ser inte några särskilda svårigheter när de väl har hittat formen för kontakten. En annan institution skriver på liknande sätt: ”Vi förklarar – stöttar och motiverar föräldrarna, och har nästan alltid ett gott förhållande till dem.”

Ytterligare en institution anser att kontakten med anhöriga ”är ett måste för att få mandat för det vi skall göra”. Den fjärde institutionen påpekar att ”om anhöriga möts med respekt och empati brukar det inte vara några svårigheter”.

Liksom vad gäller frågan om fördelar med kontakten med anhöriga finns olika uppfattningar om vad som upplevs som svårt i kontakten med dem. Huvudsakligen fem slags svårigheter i kontakten med anhöriga kan särskiljas i svaren. De anhörigas egna problem är, enligt drygt en tredjedel av svaren, en svårighet. Det kan gälla missbrukande anhöriga, anhöriga med psykosociala problem, relationsproblem etc. Följande svar är ett exempel på en sådan uppfattning: ”Omogna och missbrukande föräldrar är inte alltid så lätta att göra avtal med. Det kan då vara frestande att ’slippa’ dem.”

I ytterligare ett svar uttrycks följande: "Ja, föräldrarnas situation, egna problem, psykiska störningar, missbruk, kriminalitet, försvårar samarbetet. De kan även vara manipulativa, kan inte hålla vad som överenskommits etc."

En annan svårighet, som tas upp i sju enkätsvar, är anhöriga som är negativa gentemot institutionens verksamhet och/eller hyser en allmän misstro gentemot myndigheter. En institution menar att problem uppstår "när föräldrar är alltför skuldyngda och ej vågar öppna sig inför 'myndigheter'".

Fyra institutioner anser att anhöriga som inte engagerar sig utgör en svårighet. Ett exempel är följande svar:

"När ungdomar kommer till oss har flera anhöriga varit slutkörda och ej orkat delta i behandlingsträffar eller komma på besök. Här är det viktigt att få dem att orka delta från början för ett fullgott behandlingsresultat."

Som framkommer i ett par svar kan myndighetsmisstro hänga samman med att de anhöriga kommer från ett annat land. En institution svarar till exempel att:

"...stora svårigheter gäller framförallt invandrarbarn [...] Många av föräldrarna jämför [institutionen] § 12-hem med elever som är tvångsomhändertagna enligt 3 § LVU med sina egna hemländers korrektionsanstalter. Ibland är det rent av obegripligt för dem att enligt lagstiftarnas intentioner behandla/vårda bort kriminaliteten – inte sona brottet – medan enligt svenskt synsätt är kriminaliteten/asocialiteten en konsekvens – framförallt av sociala och psykologiska brister/svårigheter."

Överhuvudtaget uppfattar denna institution att "det kan vara svårt för oss svenskar att acceptera att svenska normer, värderingar och synsätt inte alltid är normgivande för övriga världen".

Två av institutionerna svarade nej på frågan om de stött på några särskilda svårigheter vad gäller kontakten och samarbetet med de anhöriga.

De flesta anhöriga upplevs som positivt inställda till samarbete

Fråga: Hur tror Ni att de anhöriga upplever Ert samarbete med dem?

Svaren på denna fråga varierar från odelat positivt, vilket fyra institutioner har svarat, till att det kan vara svårt att överbrygga det faktum att ungdomarna omhändertagits, ofta under tvång. Ungefär två tredjedelar uttrycker att de upplever att de flesta anhöriga ser samarbetet som positivt, eller, som det skrivs i ett av svaren: "I de flesta fall är de glada att vi räknar med deras samverkan." Hälften av de institutioner som har svarat på liknande sätt har tillagt att det kan ta tid innan de når en positiv reaktion hos de anhöriga. Någon skriver: "I allmänhet brukar föräldrarna säga att man upplever detta som positivt efter någon tids samarbete."

Några institutioner påpekar att de anhöriga blir bekräftade genom institutionens engagemang. En institution skriver:

"Alla anhöriga har känt sig delaktiga och respekterade. Flera har sagt att det är första gången någon lyssnat på dem och 'sett' dem."

Några institutioner skriver att olika typer av anhöriga reagerar på olika sätt, till exempel:

"Det finns föräldrar som har stora egna problem och behov av att prata av sig, ta tid och plats och konkurrera med sina barn om personalen. Det finns misstänksamma föräldrar som inte vill komma alls [...] Psykiskt sjuka som är rädda och oroliga är mycket svåra att balansera [...] Föräldrar som är näst intill omsorgsärenden [...] Det finns aggressiva föräldrar som själva har en historia från gamla ungdomsvårdsskolor och skall ta igen alla oförrätter de upplevt. [...] Listan på exempel kan göras längre, ibland förekommer dessa familjetyper samlat i olika kombinationer. Oavsett vilken kategori föräldrar vi möter kan vi nästan alltid få till stånd någon form av dialog och möten som kommer elever och föräldrar tillgodo. Det är mycket sällan familjen säger helt nej till kontakt med oss. Vi tar det till intäkt för föräldrarnas önskan om samarbete."

Ungdomarna anses uppleva anhörigarbetet som positivt

Fråga: *Hur tror Ni att ungdomarna upplever Ert samarbete med deras anhöriga?*

Fem institutioner svarar att ungdomarna var positiva och upplevde samarbetet med deras anhöriga som bra. Sju institutioner ansåg på liknande sätt att de flesta ungdomar upplevde kontakten med sina anhöriga som positiv. I tre enkäter nämns oro och hotfullhet som en reaktion ungdomarna kan känna inför personalens kontakt eller samarbete med de anhöriga. På en enkät lämnades frågan obesvarad.

Vissa enkätsvar betecknade ungdomarna som likgiltiga. Andra antog att ungdomarna kan hamna i lojalitetskonflikt mellan anhöriga och anställda:

"På behandlingsavdelningen kan ibland en lojalitetskonflikt drabba ungdomarna avseende tveksamhet om var man skall lägga sin lojalitet, hos personalen eller en anhörig."

I fem enkäter anses ungdomarna till en början vara negativt inställda men efterhand få en mer positiv inställning. En institution skriver:

"I början förstår de ej varför vi har kontakt med deras 'idioter' till mamma och eventuell pappa. Över tid har det i så gott som alla fall varit positivt för ungdomarna att ha sina föräldrar 'boende' på institutionen."

I fyra andra enkätsvar skriver man att ungdomarna upplever det som arbetsamt men att de ändå tycker att det är betydelsefullt och viktigt att institutionen samarbetar med deras anhöriga. Till exempel: "Många gånger som jobbigt eftersom frågor som väck-

er mycket känslor kommer upp till ytan. Ofta ser man det ändå som bra och framförallt nödvändigt.”

Två institutioner menar att ungdomarna utåt visar att de tycker det är negativt att institutionen samarbetar med deras anhöriga men att de ändå tror att ungdomarna innerst inne tycker det är positivt. Följande svar kan ses som ett exempel på detta: ”På ytan dåligt. På djupet bra.”

Ett par institutioner skriver att de tror att ungdomarna känner stolthet. En av dessa skriver att de tror att ungdomarna ”är stolta över att vi tar deras (ibland sjuka, drogade, tokiga) anhöriga med i behandlingen”.

I två enkätsvar anses ungdomarna känna lättnad:

”oftast som en stor befrielse. En av de allra svåraste situationerna för en ungdom är när de känner att föräldrar inte ’godkänner’ vistelsen hos oss.[...] När vi blir godkända av föräldrarna blir vi också godkända av eleven och behandlingsarbetet kan börja på allvar.”

Många institutioner har ingen kontakt med andra ungdomshem

Fråga: *Har Ni kontakt med andra särskilda ungdomshem, t ex angående former för kontakten med de anhöriga i behandlingsarbetet?*

Tabell 4. Kontakt med andra ungdomshem

Nej	17
Ja	13
Skall införas	2
Har förekommit	1
Ej svar	2

I elva enkäter besvarades frågan uttryckligen med nej, varav en även tillade ”[...] mycket dåligt men det skulle nog finnas mycket att hämta hos varandra”. Några skriver att de ”[inte har något] direkt samarbete”, ”inget utvecklat samarbete”, eller ”ingen normaliserad [kontakt]”.

I tre enkäter var svaret uttryckligen ja. Här beskrevs kortfattat på vilket sätt kontakten skedde. En av dessa institutioner svarade: ”Ja, ofta i form av erfarenhetsutbyte mellan oss och andra ungdomshem, främst utredningsavdelningar. Vi är mycket intresserade av teoretiska diskussioner kring genomförande av olika modeller av nätverks- och familjearbete.”

Andra institutioner har varken svarat uttryckligen ja eller nej. De har istället beskrivit i vilken utsträckning de har kontakt med andra särskilda ungdomshem, vilket har tolkats som ja eller nej och införts i tabellen ovan. Ytterligare andra har svarat att de ”försöker få info om vad som händer i behandlingen vid andra institutioner”, att det ”har förekommit” eller att ”diskussioner förekommer”. På en institution har en avdel-

ning ”inlett ett arbete i projektform (inom vilket fem andra institutioner ingår)”. Två institutioner lämnade denna fråga obesvarad.

Andra tankar och idéer

Fråga: *Har Ni andra tankar och idéer om hur samarbetet med anhöriga i behandlingsarbetet skulle kunna underlättas?*

Fyra institutioner svarade nej på denna fråga. En skrev att de inte hade några andra tankar och idéer ”[...] än de vi hittills omsatt i praktiken”. En annan skriver: ”Nej, eftersom det alltid ingår i de individuella behandlingsplanerna att involvera anhöriga.”

Två institutioner som har svarat ja ger inga exempel på vad det är för idéer och tankar som de har.

I två andra svar nämns närhetsprincipen, att placeringen av den unge borde ske så nära hemorten som möjligt. Fyra av institutionerna, varav en också nämnt närheten som betydelsefull, anser att det är viktigt att kunna erbjuda anhöriga möjlighet att bo på eller i närheten av institutionen, under kortare eller längre tider. Tre av dessa institutioner skriver att de har eller håller på att färdigställa rum eller lägenheter för anhöriga. Exempel på ett sådant svar är följande:

”Vårt upptagningsområde är hela Sverige. Med avstånd på 30–40 mil till anhöriga underlättas inte kontakt precis. Vi har dock övernattningsmöjligheter för anhöriga (utanför institutionen). Detta har utnyttjats och kommer att utnyttjas mer och mer. Förälder på besök kommer t ex på lördag eftermiddag och är med på avdelningen fram till läggdags 22.30. Kommer söndag morgon till brunch och är med på avdelningen eller olika aktiviteter fram till söndag eftermiddag. Detta ger ett naturligt umgänge förälder/barn/personal. Rena behandlingskonferenser är mer formella där alla inklusive ungdom sitter runt ett bord.”

Andra tankar och idéer är att kontakten med de anhöriga, i synnerhet med föräldrar, bör vara mer målmedveten och styrd. Fem institutioner har tagit upp detta, en av dem skriver att ”ett måste är att ’behandlingsarbete’ skall genomföras systematiskt och målmedvetet efter [...] grundläggande idéer”. Dessa grundläggande idéer har tidigare beskrivits som ”att anhöriga, i synnerhet familjen, är en väsentlig tillgång och resurs i tonåringens fortsatta utveckling”.

I en annan enkät besvaras frågan med att det vore positivt med ”mera ramar och tydligare styrning av familjearbete. Nu är mängden insatser beroende av enskilda behandlares beslut.” En tredje institution menar att ”det är viktigt att socialtjänsten och institutionen är överens om det viktiga med familj och anhöriga i behandlingsarbetet. I dag finns många exempel där man drar åt olika håll [...]”

Att skapa en relation till anhöriga, som tre institutioner tar upp; att stödja och stärka de anhöriga, vilket fem institutioner skriver; att göra hembesök, som en institution har som idé samt att göra resor och andra aktiviteter med de anhöriga, vilket tre institutio-

ner tar upp i sina svar, är idéer som här ses som sammanhängande. För att ta ett exempel på det förstnämnda, skriver en institution i sitt svar att det inte är meningsfullt att

”forcera fram ett samarbete. En bra start kan vara att börja med kaffe och lite vänligt småprat. Bjud på lite vanlig medmänsklighet. Känn in situationen. Försök finna dom trådar som kan leda vidare. Hittar man dom så ger det sig självt. En del människor har fallenhet för detta. Andra har det inte. Det handlar mer om empati och livserfarenhet än om vilken metod som är bäst.”

I fråga om de idéer att stödja och stärka de anhöriga som några institutioner tar upp skrivs bl a följande: ”Att föräldrarna får känna sig viktiga i förändringsarbetet. Att vi är tydliga i vår information. Att vi ger kraft istället för skuld.” Och en annan skriver att de tycker att det är viktigt att ”... mildra känslan av att inte duga, stå utanför.”

En annan institution önskar ”[...] få mer tid/resurser så att vi i större utsträckning kan besöka föräldrar i deras hemmiljö”. Ytterligare en institution skriver: ”Våra tankar kring familjearbete är att i större omfattning åka iväg med hela familjen under några dagar för att inventera den problematik som finns, samt att göra en adekvat planering för det fortsatta samarbetet.”

Ytterligare en annan tanke är att ”släktforska” någon generation tillbaka tillsammans med anhöriga och ungdomar eftersom de enligt svaret anser det vara ”slående vilken okunskap det finns hos barnen vad gäller deras släkt”.

Två institutioner uttrycker i svaren att de inte ser det som självklart positivt att arbeta med anhöriga. På en institution svarar de att om de skall ägna sig åt familjeterapi i systemteoretisk mening blir

”en gränsdragningsfråga mellan institutionen och socialtjänsten. § 12-hemmen har ju i första hand resurser för att ta hand om eleven – och knappast få någon resurser eller kompetens för att i någon större utsträckning ägna sig åt familjeterapi i gängse mening. Möjligen kan man försöka skapa en större öppenhet på institutionerna för ett utvidgat samarbete med anhöriga. Man skall dock ha klart för sig, att det erbjuder vissa problem och kan kräva personalresurser att involvera anhöriga i arbetet på institutionen. [...] Vi har också som personal på ett § 12-hem krav på oss i rent rättslig mening, vilka vi inte omedelbart kan överföra på anhöriga som inlemmas i verksamheten på institutionen.”

Den andra institutionen påpekar att den på ett medvetet sätt under många år har försökt få med anhöriga i arbetet:

”Vi har skaffat oss en massa erfarenheter, som ofta går stick i stäv med vad handböckerna säger. En större sammanställning av hur man egentligen gör på § 12-hemmen vore välkommet. Vi har ofta att göra med de sämst fungerande familjerna, våra [ungdomar] har ofta blivit utsatta för svåra övergrepp av andra familjemedlemmar, därför blir vårt arbete med nödvändighet av en annan karaktär än det som bedrivs på institutioner med ett mindre belastat klientel. Ibland vore det helt fel att försöka återförena [ungdomarna] med sina familjer. Vårt arbete får ofta karaktären av att [ungdomarna] lär sig att leva med att deras föräldrar aldrig kommer att kunna ta hand om dom.”

Fyra institutioner svarade inte på frågan om huruvida de har andra tankar eller idéer om samarbetet med anhöriga.

Sammanfattning

Enkätundersökningen visar att de flesta särskilda ungdomshem i SiS regi har program eller riktlinjer för kontakter med anhöriga i behandlingsarbetet. Tjugotvå av trettiofem institutioner sade sig ha sådana program eller riktlinjer. De vanligaste nyckelorden för att beskriva kontakterna med anhöriga var nätverk, deltar i behandlingsarbetet, information och kontaktmannaskap.

I enkätsvaren presenterar institutionerna sitt anhörigarbete utifrån olika dimensioner. En del angav endast olika former av anhörigarbete, andra beskrev syfte och mål medan ytterligare andra presenterade arbetet utifrån både syfte, mål och detaljerade beskrivningar. Tre av de institutioner som uppgav att de saknade anhörigarbete var positivt inställda till tanken och markerade på olika sätt att de planerade att införa anhörigarbete.

Enligt enkäten är sociala eller känslomässiga definitioner av begreppet anhörig vanligast (tjugo institutioner angav detta), följt av definitionen biologiska föräldrar och familjehemsföräldrar (angavs av nio institutioner).

Många enkätsvar lyfter fram fördelarna med anhörigarbetet. Anhöriga uppfattas bland annat som en förutsättning i behandlingen av ungdomarna. Samtidigt antydde fyra institutioner att det inte är helt enkelt att involvera anhöriga, även om de flesta anhöriga upplevs som positivt inställda till samarbete. De flesta institutionerna angav också att ungdomarna upplevde personalens samarbete med deras anhöriga som positivt.

Ytterligare ett resultat av enkätundersökningen rör institutionernas samarbete med varandra. Sjutton institutioner hade inte kontakt med andra ungdomshem medan tretton hade upprättat en sådan kontakt.

4 Gränssättning – variationer i lokala kulturer

Det finns en allmän ideologisk inriktning som betonar att barn och ungdomar behöver struktur och gränser. När ungdomshemmen Solen och Havsvik studerades blev detta tydligt (se även Bangura Arvidsson, 1996). Ungdomarna där tillskrevs ungefär samma problembild och institutionerna arbetade efter samma grundläggande ideologiska ram. Denna ram fick dock olika utformning.

På Solen betonades struktur och gränser. Där talades det om att trygghet skapas och upprätthålls genom en fast och väletablerad struktur. På Havsvik, däremot, hänvisade personalen till begreppet tillit. De olika betoningarna innebar att ungdomarnas problem, och lösningarna på problemen, konstruerades på olika sätt.

I studien framkom alltså en behandlingsideologi som bland annat innebar att de anställda uppfattade ungdomarnas problem som avhängiga av föräldrars eller andra anhörigas bristande förmåga att sätta gränser. Även den andra ideologin, som betonade tilliten, använde sig av begreppet gränser men på ett mer nedtonat sätt. I detta kapitel kommer skillnaderna mellan dessa två lokala institutionskulturer att belysas.

”Jag är dörren” – gränserna enligt ideologin

I intervjuerna betonas att ungdomshemmet Solen har en fast struktur. En av de anställda menar att de står ”i princip [...] för fyrkant”. Detta gällde inte bara i fysisk bemärkelse utan också socialt. Trots att de fysiska gränserna ofta tas bort, ytterdörren är till exempel olåst, menade man att ungdomarna inte går ut utan att fråga om lov. Detta berodde på det klimat man hade skapat:

”... vi jobbar ju med instrumentet kroppen, med oss så att säga va. Vi pratar om att vi har en låst, en sluten avdelning här, men vi har ju nästan aldrig låst. Men den är ändå sluten för vi har den kommunikationen med ungarna att ’jag är dörren’ så att säga, ’nu kan du inte gå ut, även om det är öppet kan du inte gå ut’.” (Per)

I introduktionshäftet för nyanställda beskrivs vad ungdomshemmet vill uppnå med behandlingen. Där uttrycks i abstrakta termer vad det betyder att förbättra sin kompetens, att leva ett fullvärdigt liv, att ha respekt för sig själv och andra och att kommunicera och leva i samhället utanför institutionen (jfr Gubrium & Holstein, 1994a). Grunden för behandlingsarbetet utgörs av konsekvens och en fast struktur som skapas med hjälp av bland annat yttre kontroll.

En fast och konsekvent struktur på Solen tycks ses som en förutsättning för att kunna förmå ungdomarna att sätta gränser för sig själva. Först när de anställda uppfattar att ungdomarna behärskar detta ges de större frihet. Gränserna kan sägas flyttas både i fysisk och social bemärkelse. I Solens introduktionsskrift står att ”nästan all verksamhet på institutionen sker från början tillsammans med en anställd. Efter hand kan

elever också vistas utanför institutionen i kontrollerade former enligt individuellt upprättade planer och t ex praktisera eller gå i skolan ute i samhället.”

De anställda på Solen påpekar att det är viktigt att kontrollen utförs och att gränserna sätts med kärlek och med barnets bästa som utgångspunkt. Därför är det viktigt, enligt en av de anställda, att ”den fruktansvärda makt som vi har [...] över ungdomarna, att vi inte använder den på ett dåligt sätt utan mycket kärleksfullt, men ändå absolut fast”.

På Havsvik sades verksamheten ha startat förutsättningslöst. De anställda uppgavs under den första tiden ha varit mycket tillåtande gentemot ungdomarna. Två av de anställda menade att det blev parodi över det hela. Personalen var strukturlös och situationen kunde jämföras med filmen Gökboet. Senare, menade man, utvecklades en viss struktur efter ungdomarnas behov och krav. Köksdörren var till exempel inte låst från början och ungdomarna kunde gå in i köket och äta närhelst de ville. Trots att ungdomarna blev arga när det beslutades att köket skulle vara låst förstod de ändå, enligt de anställda, varför det var nödvändigt. En av de anställda ansåg att tillfredsställandet av ”ungdomarnas behov av närhet” också hade gått för långt. Då, när verksamheten startade, kunde anställda ”sitta till långt in på natten och klia eleverna på ryggen”.

De två anställda menade att personalen hade varit flexibel i utformningen av regler, och att reglerna hade utvärderats med jämna mellanrum. Hela tiden hade det dock funnits grundläggande regler som ungdomarna var tvungna att följa, ”en given grundlag”.

Nu uppfattas strukturen som viktig även på Havsvik, vilket framgår av verksamhetsplanen. Där förklarar man att ungdomarna ”tränas [...] i en strukturerad vardag med fasta gränser och rutiner” (verksamhetsplanens understrykningar).

På ungdomshemmen används ”positiva” begrepp som kopplas till gränser och gränssättning. I Havsviks verksamhetsbeskrivning används begreppet tillit, vilket kan jämföras med begreppet trygghet, som används i Solens verksamhetsbeskrivning. I Havsviks verksamhetsbeskrivning framgår att ”utifrån de relationer som skapas mellan ungdom och behandlare grundläggs den vidare behandlingen. Det är när tillit har skapats som ett förändringsarbete hos ungdomen kan äga rum.” Betoningen av ordet tillit förstärks genom att det i beskrivningen av verksamheten ses som viktigt att de anställda tillbringar mycket tid tillsammans med ungdomarna för att ”mildra en polarisering mellan ungdomar och vuxna”. Den fysiska miljön bör därför inte vara uppdelad i en vuxen- respektive ungdomsmiljö ”utan det skall vara till största delen en gemensam miljö som möjliggör en naturlig kontroll och övervakning”.

På Solen tycks inte dessa termer användas. Över huvud taget verkade Solens personal mest betona den psykosociala miljön, mer sällan den fysiska.

Att ”sitta på en unge” – gränserna i praktiken

Strukturen på Havsvik tycks inte lika fast som på Solen. På Havsvik verkar gränserna konstrueras i en mer öppen dialog mellan anställda och ungdomar än vad som är fallet på Solen. De skillnader som fanns i de olika institutionernas beskrivningar fanns

också i praktiken. Här framkom dock att det inte är helt enkelt att omsätta ideologin i praktiken (jfr Höglund, 1996).

Avsaknad av öppna förhandlingar

På Solen ansåg de anställda att det ibland var nödvändigt att "sitta på en unge", det vill säga handgripligen hålla fast en elev för att han eller hon ska lugna ner sig. "Sen kan du börja prata, [...] överföra normer och såna här saker", som en anställd sade.

Begreppet "att sitta på en unge" verkade vara något de anställda ofta refererade till. Utifrån begreppets användning kan det tolkas som ett konkret exempel på hur gränssättning kan ske på Solen. En manlig anställd berättade till exempel om när Susanne skulle cykla till bussen för att se en basketmatch:

En stund senare kommer Niklas tillbaka med Susanne, som hänvisas in på sitt rum. Niklas verkar upprörd. Han berättar att Susanne var arg när hon cyklade iväg och att han hade haft problem med att få henne att lova att hon skulle vara tillbaka vid åtta på kvällen. När hon till slut hade gått med på det cyklade hon iväg men efter ett tiotal meter vände hon sig om och ropade: "Halv åtta, halv nio, halv tio – jag skiter i vilket!"

Niklas sprang till avdelningen för att hämta en bil. Han körde efter Susanne och förmådde henne efter en stund att hoppa av cykeln. Han fick tag i henne och hon slingrade sig, vilket resulterade i att de hamnade på marken där han till sist lyckades hålla fast henne. Niklas sade att han var tvungen att "sätta sig på henne" innan hon lugnade ner sig och kunde placeras i bilen. (Fältanteckning)

När han direkt efteråt beskrev denna händelse använde Niklas begreppet "att sitta på ...". Han ringde till Susannes kontaktperson och inledde samtalet med "jag har just suttit på din kontaktelev", vilket kan ses som en beskrivning som legitimerar ett agerande. Uttrycket tycktes vara en samlande beteckning för olika liknande ingripanden.

Att "sitta på en unge" kan ses som en sista åtgärd för att hålla ungdomarna inom gränserna. Vissa sanktioner vid social kontroll kan motiveras med att de anses vara enda möjligheten, en "sista utväg" (Emerson, 1981). Dessa sanktioner kan betraktas som en nödvändighet av dem som utför dem, eftersom de inte uppfattar att det finns några alternativ.

På Solen, vilket beskrevs ovan, betonas att ungdomarna efterhand ges allt större frihet. Den inställningen avspeglas när de anställda gör bedömningar av vad ungdomarna klarar av. Gränserna vidgas efterhand som ungdomarna visar att de klarar av att hålla sig inom dem. Har man till exempel varit länge på Solen kan man få sova över hos vänner utanför institutionen eller åka på permissioner utan någon anställd. Andra ungdomar som har varit på Solen i tre–fyra veckor måste ha en anställd med sig för att över huvud taget få lämna avdelningen. I en anställds samtal med en av ungdomarna visade sig denna norm:

Anette förklarar för Helena att i början när Susanne var på Solen hade hon inte alls samma friheter som nu. De är något som hon har fått efterhand som hon har mognat och klarar av vissa grund-

läggande saker. När Helena har jobbat med de bitar hon har svårt för kanske hon också får idrotta i stan, träffa kompisar utanför ungdomshemmet och gå på diskotek. (Fältanteckning)

Flera av de anställda på Solen tyckte att det var viktigt att de anställda är överens om vad som gäller och att de inte ger ungdomarna dubbla budskap. De vill undvika att ungdomarna manipulerar dem genom att säga att de fick en sak för en anställd som de inte får för en annan. En konsekvens är att de anställda sällan säger sig förhandla om regler eller gränser öppet. Inte heller ska man diskutera öppet hur man ska agera gentemot ungdomarna.

Förhandling, vädjan och att släppa taget

På Havsvik tycks de anställda handskas med konflikter på ett annat sätt. Strukturen kan sägas vara mindre fast. Olika situationer observerades där en gradvis stegring av en orolig stämning sker som sedan följs av en markering av något slag från en anställds sida. Det blir sedan lugnt men den oroliga stämningen stegras snart igen:

Sven går ut till Tina som sitter vid datorn och säger till henne att hon inte får sitta där. Han säger att han har sett i anteckningarna att hon har annat att göra. Tina blir förbannad och skriker åt Sven att hon visst ska sitta vid datorn. Efter några minuter börjar Katrin och Tobbe att busa och småbråka med varandra. Sven står lutad mot ett lågt skåp och tittar på dem utan att säga något och skakar uppgivet på huvudet. Tobbe välter den stol Katrin sitter på och bägge två hamnar på golvet. Sven säger strängt till dem att sluta.

Det blir lugnt en stund i klassrummet men snart börjar Tina ge ifrån sig höga skrik då och då. De andra eleverna skrattar till varje gång hon gör det. I synnerhet Katrin är road av att Tina stör lektionen. Sven och Carina säger till dem då och då men de slutar inte. Först när Katrin hoppar ut genom fönstret säger Sven till ordentligt och talar om för Katrin att hennes flitpeng nu är nära att dras in. (Fältanteckning)

De anställda synes lösa konflikter genom att förhandla fram strukturen tillsammans med ungdomarna, bland annat genom att vädja till dem att ta ansvar. De tycktes anse att ungdomarna bara försökte *framstå* som om de inte förstod, att de innerst inne hade en annan uppfattning som mer stämde överens med de anställdas – en ”genuin” uppfattning. De anställda använde sig ofta av symboliska termer för att övertyga ungdomarna. Den sociala kontrollen kan ses som terapeutisk. Detta kan belysas av att Sven, i den situation som återgavs ovan, avslutar genom att fråga Tina och Katrin om de är nöjda med skoldagen. Sedan påpekar han att ”livet är en gåva som man måste vara rädd om och inte förstöra”. Även vid ett annat tillfälle, där stämningen på samma sätt upprepar sig i ett cykliskt förlopp, använder en annan lärare liknande symbolik: ”Det är du själv som avgör om du ska gå ut i regnet och bli blöt eller inte” och ”det blir inte bättre för att du söker svaren hemma i din mammas kök”.

Som en konsekvens av att ungdomarna fick vara med och förhandla fram struktur och gränser såg det ut som om de anställda släppte taget om ungdomarna, både i soci-

al och fysisk bemärkelse. Något motsvarande begrepp som ”att sitta på ...” fanns inte på Havsvik.

En annan händelse kan illustrera ytterligare ett sätt att handskas med konflikter. Man låter händelsen passera och kommer överens om botgöring efter att den unge har fått sin vilja igenom. Händelsen nedan har sin upprinnelse i att två anställda påpekar för Tobbe att han inte har städat sitt rum ordentligt:

Tobbe smäller igen dörren ytterligare en gång men Anders sätter foten i vägen och han och Eva tränger sig in i rummet och håller fast Tobbe på sängen. Det resulterar i att Tobbe biter Anders i armen. Anders och Eva släpper taget om Tobbe och han springer ut ur rummet. Han säger att han måste röka. Eva och Anders följer efter och säger att han måste lugna ner sig först. Tobbe springer upp igen. På vägen upp smäller han igen en dörr med en glasruta, som går sönder. Eva och Anders kommer överens om att Tobbe ska få gå ut och röka för att lugna ner sig om han omedelbart efteråt sopar upp glasbitarna.

Sammanfattning

Trots ideologisk acceptans av gränssättningsteorin utformas alltså varierande sätt att hantera dessa gränssättningar i olika lokala institutionskulturer. På Solen talade de anställda om vikten av fasta gränser och fast struktur. De anställda på Solen verkade också mer konsekvent markera, skapa och upprätthålla en fast struktur i jämförelse med de anställda på Havsvik. De anställda tycktes i stor utsträckning ta på sig ansvaret för ungdomarna. På Havsvik, å andra sidan, fick ungdomarna mer utrymme för att förhandla om strukturen. Man vädjade till ungdomarnas samvete för att få dem att ta ansvar för sina handlingar. Det skedde ofta genom att de anställda använde sig av metaforer och symboliskt språk.

Sammanfattningsvis kan man se att trots gemensam diskursiv ideologi kan de olika betoningarna betecknas som mycket olika i praktiken. Å ena sidan Havsviks modell – social kontroll genom erfarenhet, skuldbeläggande, disciplinär maktutövning – en diffus ordning. Å andra sidan Solens modell – social kontroll uppifrån, en tydligare struktur som är lätt att förhålla sig till, kroppslig maktutövning – en konkret ordning.

5 Grundläggande antaganden

Trots att Havsvik och Solen skilde sig åt när det gällde huruvida personalen sade sig arbeta med att integrera anhöriga, såg de ut att utgå från liknande antaganden om familje- och nätverksarbete. I båda institutionernas konkreta arbete med ungdomarna ingick anhöriga som en viktig del. På Havsvik sade sig personalen arbeta efter vissa riktlinjer med att integrera anhöriga, medan personalen på Solen inte ansåg sig arbeta medvetet med detta efter några särskilda riktlinjer.

Samtal och intervjuer med personal visade emellertid att båda institutionerna använde snarlika grundläggande antaganden om varför det var viktigt att integrera anhöriga i behandlingsarbetet. Dessa speglar en generell policy om sociala nätverks betydelse för utsatta ungdomar, vilket i sin tur påverkar personalens konkreta arbete. I detta kapitel kommer koncentrationen att ligga på det förra, det vill säga de tolkningsramar som blir synliga i personalens uttryck om familje- och nätverksarbete.

I kapitel 1 belystes den känsla av ambivalens som personalen på de båda särskilda ungdomshemmen gav uttryck för inför anhörigarbetet i allmänhet samt hur personalen avgränsade anhörigarbetets egentliga kärna. I detta kapitel fokuseras dels grundläggande antaganden, dels anhörigarbetets konkreta uttryck. Hur *gör* man anhörigarbete?

Två grundläggande antaganden

Personalen på Havsvik sade sig medvetet inrikta sig på att integrera familj och andra anhöriga i behandlingen av ungdomarna, vilket mest explicit framgick av verksamhetsplanen:

”På [Havsvik] inriktar vi oss medvetet på att hela familjen skall involveras i behandlingen.”
[Havsviks verksamhetsplan 1995/96]¹⁶

Sedan institutionen vid årsskiftet 1997/98 omorganiserades, och ett förslag till ny verksamhetsbeskrivning tagit form, kvarstod familjearbetet som en viktig del av verksamheten. Det betonades att ”Motivationsarbete med föräldrar och ungdomar är en självklarhet”.

På Solen sågs ”Föräldrar och övrigt socialt nätverk [...] som en resurs att involveras i möjligaste mån i behandlingsarbetet”. Enligt vad personalen sade fanns det inga utarbetade riktlinjer för arbetet med föräldrar och andra personer som ingår i ungdomarnas sociala nätverk. Trots dessa olika utgångspunkter argumenterade personalen på båda särskilda ungdomshemmen för vikten av familje- och nätverksarbete. De uttryckte liknande antaganden om varför det borde bedrivas, om än med olika emfas.

¹⁶ Understrykning och kursivering finns i originalet.

I samtal och intervjuer med personal från de båda särskilda ungdomshemmen framkom två antaganden som personalen refererade till på ett självklart sätt:

1. Anhörigarbetet är nödvändigt
2. Anhöriga är en resurs

Anhörigarbetet anses nödvändigt

Det första antagandet handlar om att det är arbetsamt för både ungdomar och de anhöriga med familje- och nätverksarbete, men att det är nödvändigt och upplevs som positivt för alla parter på sikt.

Trots att personalen hade ambivalenta känslor inför familje- och nätverksarbete (kapitel 3) syntes det ändå omöjligt att ifrågasätta dess värde.¹⁷ På Havsvik uttrycktes det självklara med familje- och nätverksarbete med att "familjearbete är det viktigaste jobbet man kan göra. Man kan inte bli hel människa om man inte accepterar sina rötter på något sätt." På Solen var den enfaset med vilken personalen uttryckte det mildare, vilket kan härledas till hur det uttrycktes i verksamhetsbeskrivningen, att anhöriga borde involveras i "möjligaste mån". För de anställda på Solen tycks anhörigarbete vara oundvikligt, eftersom det inte går att "undvika att jobba med familjen". På Havsvik var familje- och nätverksarbetet något av det viktigaste i arbetet, medan det på Solen var något som inte gick att undvika i behandlingen eftersom ungdomarna "är ... summan av sina erfarenheter ... familjen och allt runt dom påverkar så väldigt mycket".

Anhöriga som resurs

Detta antagande innebar att anhöriga sågs som en *resurs* i behandlingsarbetet. Det vilade på synen på familjen som ett system, vilket är en grundläggande tanke inom bland annat familjeterapi (Satir, 1974). Utifrån detta synsätt är det logiskt att sanktionering från de övriga familjemedlemmarna ökar den unges motivation att genomgå behandling. Antagandet bygger också på tanken om att föräldrar känslomässigt är mycket viktiga för sina barn, oavsett hur föräldrarna beter sig. Detta är också något som har kommit att betonas i den nya socialtjänstlagen 1998.

Personalen på både Solen och Havsvik ansåg att ett godkännande från de anhöriga gjorde det lättare att motivera den unge till behandling:

¹⁷ Personalens uttryck inbjuder emellertid till nästan motsägelsefulla tolkningar: Uttrycket "hör de anhöriga verkligen till vårt arbete?" kan ses som ett ifrågasättande av hela tanken om nätverksarbete, eller bara som ett ifrågasättande av huruvida personalen skulle lägga ner mer arbete på de anhöriga än bara det som direkt var för ungdomarnas skull. Här blir det motsatsförhållande som ställs upp mellan ungdomar och anhöriga en viktig aspekt av definitionen av vad som egentligen är personalens arbetsuppgift. För att arbeta med ungdomarna var det ofta, som någon på Solen uttryckte det, oundvikligt att arbeta med de anhöriga (även om man gärna kanske skulle velat slippa det).

”det är ju givetvis bra om man kan få med sej föräldern, alltså rent motivationsmässigt. Alltså godkänner föräldern oss så godkänner ju eleverna oss lättare” (Mia).

Om de anhöriga samarbetade var det också lättare för personalen att få information om ungdomarna, som de inte skulle kunna få på något annat sätt:

”Dum är man ju annars för det är ju där all information finns. Visst, man får utredningar, man får elevers synvinkel, eller synpunkter men när man hämtar historier och kunskap så är det ju hos dom anhöriga.” (Mia)

Information från de anhöriga var också en hjälp för personalen i deras konkreta arbete. De ansåg att informationen bidrog till att ungdomarna inte kunde ”spela ut” personal och anhöriga gentemot varandra.

Uppfattningen om anhöriga som motivations- och informationskälla relaterar till personalens direkta praktiska nytta av att involvera anhöriga, men knyter också an till att anhöriga skulle känna sig diskvalificerade som betydelsefulla människor för ungdomarna. De anhöriga behövdes och deras kunskap om ungdomarna var viktig för personalen, vilket på ett klart sätt reflekterar en uppfattning om att det var ”en döds synd att ... säga att dom inte duger till, alltså att föräldrarna inte behövs”. En anställd uttryckte detta förhållande så här: ”Gör man ner någons förälder, då gör man ju nästan ner ungen också.”

Att anta att anhöriga är en resurs leder till att anhörigarbetet både sägs handla om att kräva att anhöriga ställer upp i behandlingsarbetet och att personalen försöker stärka dem som viktiga människor för ungdomarna.

Anhörigarbete – stöd och krav

Personalen ville hjälpa de anhöriga men betonade också vikten av att ställa krav på dem. Kontaktgruppen i nedanstående utdrag från Havsvik ansåg att de måste stötta Anjas mamma och göra henne viktig i förhållandet till sin dotter. Samtidigt betonade de att Anjas mamma inte fick ge upp sin föräldraroll helt. Detta innebar att personalen måste veta hur mycket de skulle ”ge” till föräldrarna, och hur mycket de skulle kräva av de anhöriga utan att de själva tog över föräldrarollen.

Personalen på Havsvik pratade inte om att de skulle agera som ställföreträdande föräldrar, utan såg sig snarare som vuxna förebilder, medan det ur Solens verksamhetsplan framgick att föräldrasubstitut var en av de roller som personalen borde eftersträva.

När personalen både på Havsvik och Solen pratade om vad som skulle göras inom familjearbetet – både i intervjuer och på möten – formulerades stöd respektive krav via dessa olika beskrivningar:

Stöd till anhöriga	Krav på anhöriga
Hjälpa anhöriga	Få de anhöriga att reagera
Backa upp dem	Testa dem
Ge dem stöd	Bromsa dem
Göra dem betydelsefulla	Aktivt bryta negativa mönster
Berömma dem	Efterfråga råd från dem
Skapa förutsättningar	Använda föräldrarna
Förstora upp deras positiva bitar	
Ge dem råd	
Skapa en relation till dem	

Anhörigarbetets karaktär av stöd och krav fordrade att personalen definierade sin roll och sin uppgift gentemot de anhöriga. Hur mycket var de beredda att ge, hur mycket ville de ta? Vilken var egentligen personalens uppgift, och hur mycket kunde de kräva av de anhöriga? Dessa dilemman diskuterades både på möten, mellan personalen och vid intervjuer och samtal.

Gränser för stöd

Personalen ifrågasatte som sagt inte huruvida de skulle bedriva familjearbete eller inte. Däremot ifrågasatte de formerna för arbetet. De uppfattade det som självklart att de skulle hjälpa, stödja och ge de anhöriga råd. De tog dock upp att det fanns gränser för vad de kunde ge. En förutsättning var att det skedde för ungdomarnas bästa och inte enbart för de anhörigas skull. Det fick inte gå ut över ungdomarna, vilket vid intervjuer uttrycktes med bland annat ”det viktiga är att barnen mår bra i det hela, för det skall inte vara någon egennytta för föräldrarna, som det ibland kan bli”.

De anhörigas behov kunde också ställas mot ungdomarnas, och det uppfattades som svårt att helt tillfredsställa båda parter samtidigt (kapitel 3). Detta sades också på ett självklart sätt, åtminstone ansågs den svårighet det låg i att lösa detta problem som självklar. Några påpekade att kontakten med de anhöriga skedde ”... för elevens skull så klart” och ”det låter kanske inte som vår arbetsuppgift”.

Emellanåt upplevde personalen att de anhöriga ställde för stora krav på dem. Då ställdes dilemmat med gränsen mellan stöd och krav på sin spets. Detta uttrycktes tydligt i intervjuer, till exempel i samband med en familjs besök på en av institutionerna. Ibland var det uppenbart för en del i personalgruppen vad som var föräldrarnas uppgift i samarbetet, medan det inte framstod som tydligt för andra, vilket kunde föranleda diskussioner på kontaktgruppsmöten:

Bosse berättar för de andra att Marikas föräldrar ”tyckte det hade blivit rätt mycket nu, då hon hade va’tt hemma på lovet, att hon var hos [sin pojkvän ...] från freda’ till sönda’”.

Med något irriterad och halvt uppgiven röst säger Ingela: "Ja vaddå, tycker mycket? Dom får väl sätta! Dom bara snackar!"

Bosse försöker förklara att föräldrarna "uttryckte ändå ... att dom ... hade svårt att sätta."

"Jo, visst men" avbryter Ingela.

Men Bosse fortsätter: "Dom sökte lite hjälp ifrån våran sida."

Ingela är fortfarande irriterad och säger att föräldrarna "sitter och säger att 'det är lite mycket, men vi gav henne tillåtelse'."

"Ja" bekräftar Katarina.

Bosse håller med, med viss tveksamhet.

Björn skrattar till igenkännande och tillägger: "Ja, precis!"

"Ja, jo så är det varenda gång", säger Ingela och upprepar vad hon sagt innan, genom att imitera föräldrarna: "hon fick lov, men det är lite mycket".

Bosse tycks ha låtit sig övertygas och säger att det är föräldrarnas "uppgift att sätta gränsen".

Det tycks vara viktigt för personalen att markera gränsen för vad som är deras respektive de anhörigas uppgift. Det sker inte bara genom att markera gentemot de anhöriga vilka krav dessa borde kunna leva upp till, utan också genom att i personalgruppen diskutera var gränserna för åtagandena gick.

Vid några tillfällen hände det att någon eller några inom personalgruppen försökte begränsa arbetskollegornas förväntningar på vad de kunde åstadkomma med familjearbetet. Dels handlade det om påpekanden om att inte ta på sig för mycket arbete, och istället överlåta uppgiften eller ansvaret på de anhöriga. Dels berörde det personalens resurser – skulle de läggas hos de anhöriga eller hos ungdomarna? Slutligen kunde det handla om att "ta ner sina kollegor på jorden" och begränsa deras tro på vad de kunde åstadkomma. Hur mycket de än önskade att förändra familjens levnadssätt, fanns det vissa fall där det ansågs omöjligt.

Personalen ställer krav

En del av de krav som personalen ställde på de anhöriga innebar att personalen använde de anhöriga och efterfrågade råd från dem. De anhöriga användes då som resurs. De anhöriga ansågs kunna bidra med information om ungdomarna. För en del av personalen framstod det som resursslöseri att inte ta tillvara de anhörigas djupa kännedom om ungdomarna. Personalens samarbete med de anhöriga betraktades som ett sätt att ge ungdomarna motivation att följa behandlingen, vilket kan ses som en återspeglings av ett av de grundantaganden som presenterats tidigare.

Detta återspeglar sig i konkreta fall, som till exempel när en behandlingsassistent under ett samtal förklarade sin syn på eleven Sara. Sara hade föregående dag, efter mycket övertalning från personalen, slutligen åkt iväg på ett läger. Redan dagen efter avresan ringde hon och sade att hon inte ville vara kvar på lägret. Den anställde, här kallad Ivar, tar detta som ett exempel när han talar om föräldrarnas stora betydelse:

"Eleverna är knutna till föräldrarna oavsett hur föräldrarna är" säger Ivar. Han menar att för-

äldrarnas samtycke till placeringen gör det lättare för eleven att acceptera den. Han nämner Saras mamma som exempel.

Sara skulle ha varit på läger hela denna vecka. Hon åkte dit igår men är nu på väg hem därifrån med en i personalgruppen. Sara har ända fram till att hon åkte iväg tvekat och inte velat åka dit. Ivar menar att mammans inställning har haft stor betydelse, till och med varit avgörande, för Saras syn på lägret. Mamman såg lägret som en kritik mot sig, eftersom Sara då inte skulle vara hemma lika mycket under sommaren. Ivar tror att Sara hade stannat på lägret hela veckan om mamman hade medtyckt till att hon skulle åka. (Fältanteckning)

I vissa fall användes anhöriga även som handfast hjälp för att lösa konflikter – ett led i att utnyttja de positiva sidorna hos de anhöriga.

Kommunikationen med de anhöriga

Kontakten med de anhöriga uppfattades som en självklar förutsättning för samarbete. Det gällde dock att finna balans i kontakten. Samtidigt var det inte självklart att saker som personalen upplevde som mindre arbetsamma verkligen var bra för ungdomarna, vilket en anställd på Solen påpekade:

”Dom svaga [anhöriga] är ju lättare [för personalen] att ha att göra med om man säger, men är sämre för eleven egentligen.”

Även om personalen sade sig ha mest problem med att få anhöriga att höra av sig, anhöriga ”glider undan”, var det inte alltid lätt att hantera de anhöriga som på egen hand tog kontakt. Till exempel kunde anhöriga som ringde ofta och oroade sig för den unge betraktas både som positiva och negativa beroende på om de ansågs ifrågasättande eller mer positivt engagerade.

Likaså kunde en del anhöriga som inte ringde eller pratade med personalen uppfattas som arbetsamma, medan andra inte gjorde det. ”Vanliga typen av föräldrar [som] kommer hit, *säger inte så mycket, sitter i en hörna*”, de ansågs lätta att ha att göra med. Även kontakter med anhöriga som efter den unges vistelse på institutionen ringde och frågade om råd upplevdes som positiva.

Men andra anhöriga uppfattades som besvärliga. Dessa kunde beskrivas med följande uttryck:

”väldigt kritiska”

”kommer [...] och spyr galla över allting”

har ”taggarna utåt med en gång”

tycker ”väldigt illa om allting som har med socialtjänst att göra”

är ”allmänt ganska hatiska mot allting”

”dömer ut stället totalt”

”[går inte] att resonera med på vanligt sätt”

”informerar inte”

”påpekar hur fel [personalen] gör”
har ”ett väldigt manipulativt sätt”
”försöker splittra”.

En anställd formulerade problemet med ”besvärliga” anhöriga så här:

[De anhörigas sätt att tänka] kan ligga väldigt långt ifrån vårt. Man kan se väldigt olika på det här med konsekvens på ett visst beteende. (Mona)

Att hantera ”besvärliga” anhöriga

De anhöriga som upplevdes som besvärliga beskrevs på samma sätt som ungdomarna. De ”ringer på alla möjliga tider och pratar med alla och försöker få [personalen] att säga saker som de sedan kan använda emot [dem]”, ansåg en anställd. Personalen både på Solen och Havsvik berättade hur de ”blundade med öronen” och lyssnade sig igenom ”långa haranger”, och försökte låta de anhöriga ”rinna förbi”.

Samtidigt förklarade de att de kunde förstå de anhörigas situation, vilket också uppfattades som en hjälp med att hantera bland annat ”avhyvlingar” och glåpord som vissa anhöriga riktade mot dem. Personalen kunde så småningom lära sig att det ofta inte var illa menat mot personalen. De anhöriga ansågs bete sig på ett besvärligt sätt eftersom de ”mår så jävla dåligt själva så dom måste få ur [sig] skiten”.

Sammanfattning

Trots att Havsvik och Solen skilde sig åt när det gällde huruvida personalen sade sig arbeta med att integrera anhöriga tycktes de utgå från liknande antaganden om familje- och nätverksarbete. I båda institutionernas konkreta arbete med ungdomarna ingick anhöriga som en viktig del. På Havsvik sade sig personalen arbeta efter vissa riktlinjer med att integrera anhöriga, medan personalen på Solen inte ansåg sig arbeta medvetet med anhöriga utifrån några särskilda riktlinjer.

Personalen verkar arbeta efter ett par grundläggande antaganden, dels uttalade, dels underförstådda i beskrivningar av anhörigarbetet:

1. Anhörigarbete är nödvändigt
2. Anhöriga är en resurs

Personalen ansåg att sanktion från de anhöriga gjorde det lättare att *motivera* den unge till behandling. I synnerhet föräldrarnas godkännande gjorde behandlingsarbetet lättare både för ungdomar och personal.

Om de anhöriga samarbetade var det lättare för personalen att få *information* om ungdomarna som de inte kunde få på något annat sätt.

När personalen både på Havsvik och Solen pratade om vad som skulle göras inom familjearbetet – i intervjuer och på möten – framträdde två sidor, dels att personalen

skulle ge de anhöriga *stöd*, dels att de skulle ställa *krav* på de anhöriga. Anhörigarbetets karaktär av stöd och krav fordrade att personalen definierade sin roll och sin uppgift gentemot de anhöriga.

Anhörigarbetet innebar att vissa anhöriga ansågs lättare att ha att göra med än andra. Emellanåt upplevde personalen att de anhöriga ställde för stora krav på dem.

6 Institutionell praktik

I detta kapitel belyses hur personalen på Havsviks ungdomshem skapar och upprätthåller bilder av föräldrar och anhöriga, bilder som används under behandlingsarbetet. Genom utdrag ur samtal mellan de anställda synliggörs dessa konstruktionsprocesser. Risken med att fastna för en särskild bild av en anhörig eller en förälder diskuteras.

Samtal som aktivt och kontinuerligt skapande

Möten har stor betydelse för meningsskapande hos individer och organisationer. Möten existerar inom ett sociokulturellt system, men de spelar också stor roll i att skapa dessa system (jfr Gubrium & Holstein, 1994b). Möten erbjuder ett sätt att bringa mening i och legitimera vad som annars skulle uppfattas som fragmentariskt tal och splittade handlingar. Dessutom möjliggör möten förhandlingar och värderingar av relationer. Möten är vidare en form som stabiliserar, men kan också destabilisera och förändra ett kulturellt system på ett sätt som inte uppmärksammas av systemets aktörer.

Möten kan både generera och bevara en organisation genom att förse individerna med aktivitet och med ett sätt att ge mening åt deras aktivitet och deras relation till varandra. Det är också möjligt att se hur möten bidrar till att producera resultat som deltagarna inte har räknat med, och som till och med kan vara meningslösa för dem (Schwartzman, 1989).

Kontinuerliga kontaktgruppsmöten och reflekterande team ingick som en del i arbetet på Havsviks ungdomshem. På ungdomshemmet ansvarade en kontaktgrupp för behandlingsarbetet för ett par flickor och arbetet med deras familjer. Gruppen bestod av fyra eller fem medlemmar i personalen.¹⁸

Kontaktgruppsmötena innebar att grupperna samlades var för sig för att diskutera arbetet. Det skedde som regel en gång i veckan. Kontaktgruppsmötena var inte direkt knutna till familjearbetet,¹⁹ vilket de reflekterande teamen var, men de tycktes ändå vara viktiga för utformningen av arbetet med familjerna. De reflekterande teamen innebar att två grupper träffades och diskuterade någon tanke eller någon argumentering som kommit upp tidigare på kontaktgruppsmötet. I teamen ”speglade” eller ”reflekterade” gruppen sina tankar mot den andra gruppen, därav namnet reflekterande team.

¹⁸ Personalen säger sig ha som princip att kontaktgruppen skall bestå av två kvinnor och två män, vilket också framgår av verksamhetsbeskrivningen. Någon kontaktgrupp har emellertid bestått av fem personer. Inför hösten 1997 ändrades kontaktgrupperna. Detta skedde enligt en av personalen på grund av att det skett många förändringar i personalgruppen, med bland annat tjänstledigheter och förändrade tjänstgöringsgrader. När någon hade varit borta hoppade någon annan in i dennes ställe vilket kom att innebära att fler än fyra personer fanns med i kontaktgruppen när någon kom tillbaka. Dessutom förändras kontaktgrupperna, vilket även en annan anställd påpekar, för att de anser det som fruktbart att inte arbeta tillsammans med samma personer hela tiden. Principen för kontaktgruppernas utformning är fortfarande att de skall bestå av två kvinnor och två män.

¹⁹ Information från samtal med en anställd på Havsviks ungdomshem.

Kontaktgruppsmötena och de reflekterande teamen på Havsviks ungdomshem hade karaktär av arbetsgrupper²⁰ där arbetet diskuterades på en konkret nivå.²¹ Vad hade flickorna gjort, hur hade personalen agerat eller planerade att agera i olika situationer? Förutom när personalen uttryckligen pratade om familjearbetet, började de ofta tala om flickornas föräldrar och andra anhöriga.²²

Trots att en del information om anhöriga kan uppfattas som spekulativ fyllde den en viktig funktion. Den var nödvändig för att kunna utföra arbetet (jfr Gubrium, 1980). I samtalen på mötena gav personalen uttryck för sina föreställningar om flickorna och deras familjer. Dessa föreställningar kan ses som bilder, som var en förutsättning för att personalen överhuvudtaget skulle ha något att arbeta efter. Bilderna korrigerades efter hand som ny information tillkom. Myntet har emellertid också en baksida. Trots försök att vara nyanserad har bilderna en tendens att stagnera, stelna. Detta kan resultera i att föräldrar och anhöriga inordnas i ett tvingande system.

I de samtal som fördes på kontaktgruppsmötena och de reflekterande teamen på Havsvik skapade personalen inte bara en bild av flickorna och deras föräldrar och anhöriga. De definierade också sin egen verksamhet i förhållande till andra. Personalen konstruerade föremål för sitt arbete genom att definiera flickorna, föräldrarna och de anhöriga, men också sig själva som behandlingspersonal och ungdomshemmet. Genom att framställa bilder av andra och relatera dem till uppfattningar om sig själva, gav de form åt verksamheten på ungdomshemmet. Detta blev tydligt då det egna arbetssättet ifrågasattes, som i följande fall. Personalen frågade sig här vilka slags ungdomar de egentligen var till för (jfr kapitel 3):

Katarina berättar "att ... jag var uppe och träffa' Sven [från ett annat ungdomshem], då ... började vi prata om ... vilka som är här nu och hur bra det fungerar [...] Det här kanske [...] inte är vår egentliga målgrupp [...] Antingen kan det va så att [...] verksamheten fungerar så himla bra, så nu har vi en strategi som fungerar så att ungarna kan va hemma på helgerna. Fast är det paragraf-tolv-ungar som har [...] massa problem, så kanske dom egentligen inte ska kunna va hemma hela helgerna, hela tiden. Alltså förstår ni hur jag menar?"

Julia bekräftar att hon uppfattat vad Katarina menar. Katarina fortsätter: "Och då kanske det blir på nåt sätt, jaha då börjar man liksom så med Jenny också. [...] Hon har väl inte varit här liksom den månaden eller va man brukade säga från början?"

"En helg har hon vatt här", svarar Julia.

"En helg bara", konstaterar Katarina, "ah jag tycker det är för kort tid".

Måns håller med. Katarina och Måns är överens om att de inte hinner lära känna eleverna om de åker hem på helgerna för tidigt efter att de har kommit dit. Julia säger att hon har pratat med

²⁰ I dagordningen för personalmötet som brukar föregå kontaktgruppsmötena, kallas sammankomsterna i kontaktgrupperna för kontaktgruppsarbete.

²¹ Förmodligen hade diskussionen rört sig på en annan nivå om det hade varit möten där behandlingsplaner skulle formuleras.

²² Havsviks definition av begreppet anhörig är omfattande (Bangura Arvidsson & Åkerström, 1996), men av bland annat samtalen på mötena att döma rör det sig huvudsakligen om föräldrar (mest mödrar) eller andra vårdnadshavare (t ex fosterföräldrar).

andra ungdomshem om det, och avslutar med att "Dom har [...] en hel månad innan dom får komma hem."

Efter några minuters diskussion framhåller Katarina att "Det är lätt att [...] luras in i [...] att det fungerar så himla bra då, att hon [...] är så normal på nåt sätt [...] Men va fan gör hon här? Om det är så bra och normalt [...] då hade hon inte vatt här [...]"

Efter ytterligare någon minuts ordväxling säger Måns att han tror att "Det visar sig ganska snart [...] varför hon [...] platsar här".

I situationer som denna visar det sig att institutionens verksamhet är föremål för en kontinuerlig definitionsprocess där varken begrepp eller roller är absolut bestämda. Katarina tvekar över om ungdomshemmet verkligen har fått riktiga "paragraftolvningar" och drar igång en diskussion om hur länge ungdomarna ska vara på institutionen innan de får åka hem på helgerna. Eleven Jenny blir ett exempel på hur det *inte* får vara, att bara vara på institutionen en helg under en månad.

Kategoriseringsprocesser

Att kategorisera innebär inte bara att vissa aspekter av omvärlden internaliseras till ens eget sammanhang, det innebär också att vissa egenskaper framhävs som stämmer överens med en redan gjord kategori (Lakoff & Johnson, 1980). Personalen hade vissa föreställningar och antaganden om föräldrar och anhöriga, som kom fram i deras samtal. Även om personalen medvetet försökte bortse från sin personliga uppfattning om dem, påverkade detta definitionen av föräldrar och anhöriga. Denna definition kan benämnas som "virtuell" (Goffman, 1969).

Den virtuella konstruktionen, och de antaganden och föreställningar som ligger till grund för den, kan sätta press på individen att rätta sig efter förväntningarna (Goffman 1969; Gubrium et al 1994). Sannolikt tog föräldrar och anhöriga till sig dessa antaganden. Således är det rimligt att anta att de kände viss påtryckning från personalen att leva upp till förväntningarna. Det finns följaktligen en risk för att personalen utifrån sina referensramar typifierar och kategoriserar föräldrar och anhöriga på ett sätt som inordnar dem i ett tvingande system.

Nyanser

Det framgick under flera möten att personalen försökte skapa relativt nyanserade bilder av flickorna och deras familjer. Detta skedde genom att pröva olika föreställningar mot varandra:

"Det ska bli jätteintressant när du också har träffat föräldrarna och mamman då. Alltså vad du får för [...] uppfattning", säger Ingela.

Bosse berättar att det inte alls var "som jag hade föreställt mej" att träffa Jennys mamma och påpekar att hans uppfattning om henne "förändrades så mycket från den bild jag hade." De ser en risk med att fästa sig vid en bild av föräldrarna, man kan "ha snöat in på dom".

Ingela uttrycker vid något annat tillfälle att "det blir mer dynamik [...] om det är fler som har pratat med [föräldrarna] och sett dom".

Här är det tydligt att Ingela och Bosse är medvetna om det relativa i deras uppfattningar om de anhöriga, och faran med att endast hålla sig till *en* bild, man kan ha "snö-at in". Just denna medvetenhet ligger förmodligen till grund för själva diskussionen. De anställda är nyfikna på varandras bilder och vill testa dem mot varandra. Ingela tycker till exempel att det ska bli "jätteintressant" att ta del av Bosses uppfattning om några föräldrar.

Det var inte bara den övriga personalens bilder som togs i beaktande. Även de bilder som till exempel anhöriga och socialsekreterare presenterade uppfattades som intressanta. En av personalen ansåg att en bror till en av flickorna "sitter inne med bäst upplysningar [...] som har sett det ur ett annat perspektiv än föräldrarna". Trots att bilderna kunde växla, bytas mot varandra och jämföras fanns det alltså även en hierarki bland bilderna; vissa ansågs mer korrekta än andra.

Trots försök att vara nyanserad har bilder en tendens att stagnera. Typifiering och kategorisering är förvisso nödvändiga för att förstå omvärlden. Förståelse av omvärlden är en förutsättning för att kunna utvecklas. Stagnation inom de egna tolkningsmönstren är dock en risk det är viktigt att vara medveten om. De bilder som personalen skapar av bland andra föräldrar och anhöriga fungerar således som både hjälp och hinder i arbetet med dem.

Bilder revideras

Det kan emellertid hända saker som gör att även relativt stagnerade bilder förändras. Under ett möte drog personalen sig till minnes ett sådant fall:

Bosse konstaterar att "Anjas mamma verkar va långt ifrån [en före detta elevs] mamma som tur är".

Katarina påpekar att "vi gillade henne i början".

Ingela framhåller i skämtsamt ton hur de stödde mamman.

Björn ger exempel på en situation och berättar, även han med ett uppsluppet tonfall, hur mamman "bjöd dom andra barnen på chips".

Ingela fortsätter skrattande: "För att inte tala om den fina kusinen hon hade som kom i sidskjorta och vattenkammad."

"Helt plötsligt stod han med ett luftgevär på trappan [...]", säger Björn. "Sicken jävla [...] Voine, voine!"

Berättelser om anhöriga

På samma sätt som bilden av Jenny skapades gestaltades också föräldrar och andra anhöriga. Personalen fokuserade flickorna men diskuterade ofta anhöriga, i enlighet med det systemteoretiska perspektivet.

Som tidigare påpekats skapades bilderna kontinuerligt, men den narrativa bearbetningen tycktes vara som mest intensiv när det gällde för personalen att bilda sig en uppfattning om en ny flicka och hennes familj. Det tycktes vara viktigt att relativt snabbt enas kring en bild. När flickorna hade varit på ungdomshemmet en tid hade

personalen fler källor att hämta information från. Då hade flera i personalgruppen fått möjlighet att träffa föräldrar eller anhöriga och få en personlig uppfattning om dem. Bilderna syntes variera i större omfattning. Oenigheten var i de flesta fall inte stor, utan det handlade om smärre variationer som korrigerades utan häftig argumentation.²³

En första bild

Anja var en flicka som nyligen hade kommit till ungdomshemmet då nedanstående diskussion ägde rum. I detta fall var de omdömen som presenterades samstämmiga, till skillnad från det utdrag om Jenny som presenterades tidigare. Förmodligen berodde samstämmigheten på att Anja var nyplacerad. Personalen hade ännu inte kunnat skapa någon helhetsbild av hennes anhöriga. Informationskällorna var än så länge få och personalen måste relativt omgående enas om en bild för att de skulle kunna sätta upp riktlinjer för arbetet med Anjas familj. Anjas mamma kategoriserades som "söt". Hon uppfattades som trevlig och lätt att umgås med. Detta försök att skapa en bild av mamman bekräftades av formuleringen i en utredning från SiS, som nämns i samtalet:

Mona frågar de andra om de har sett Anjas mamma.

Ingela svarar "Ja" och visar sedan hur mamman betedde sig, genom att med glad och livlig stämma härma hennes röst: "Oh hej, hej!"

Björn bekräftar med att säga "Ja. Hon var ju mycket så där", varpå Ingela tillägger att mamman var "söt [...] också [och] lätt att tycka om". Katarina instämmer med att påpeka att "det var hon ju [...] Nån sorts social sida, som det också står i utredningen [från SiS]. Väldigt lätt att umgås med och trevlig."

"Socialt mogen" bifogar Björn och framhåller, sedan Katarina skrattat åt formuleringen, att även det stod i utredningen.

När flickorna hade varit på ungdomshemmet något längre tid blev källorna för information fler. Personalen hade då träffat föräldrarna och eventuellt andra anhöriga några gånger och fann användbara upplysningar från samtal eller träffar med dem. Då användes information från händelser som personalen hade upplevt med föräldrarna. Dessa händelser relaterades till liknande händelser tidigare. I nedanstående utdrag tog Julia upp att Jenny tydde sig mest till sin pappa och förklarade det med att mamman drog sig tillbaka. Måns bekräftade det genom att hänvisa till en annan situation som han hade varit med om, och beskrev hur mamman styr familjen "i det tysta":

Julia säger att Jenny "lyssnar nog rätt mycket på pappa [...] Det var mycket det här med pappa, pappa, pappa va. Och det kan jag liksom förstå då, för då gick mamma bakåt, hela tiden, hon var inte framme och snacka. Det var knappt hon krama om henne ens en gång."

²³ I flera fall slutar en argumentation, där en part inte ger sig, på ett skämtsamt sätt. Allvaret i en sådan diskussion behövs förvisso inte vara mindre.

Måns minns när "Jag var där och hämtade också [...] då när Jenny fyllde år. Hon fyllde år [...] så jag bjöd ut dom på [...] kvällsmat. [...] Då stod farsan så här, då titta han så på sin fru som stod i dörrahålet till köket så han våga liksom inte. 'Ja då gör vi det liksom, ja okej då det gör vi väl.' Titta han så på henne. Då hade hon ju mandatet där då att säga ja. 'Ja, okej.' Så hon styr mycket där i den."

Julia håller med Måns och säger att "[mamman] är nog sträng så ja." Måns utbrister "Jävla! Ja, den känslan får man. Hon jobbar i det tysta liksom."²⁴

Bilder av hur föräldrar bör vara

Då personalen beskrev föräldrarna tydliggjordes vissa föreställningar om vad det innebär att vara en "bra" förälder.²⁵ Personalens specifika beskrivningar kan betraktas som implicita uttryck för grundläggande föreställningar om hur föräldrar bör vara. De visar hur personalen typifierar föräldrar och anhöriga:

Anna betonar att "[Saras mamma] är [...] *distanlös*".

Ivar håller med om det.

Anna förtydligar ändå och säger att mamman "går ju över gränsen [...] med sina barn".

Ivar fyller i med att "hon kan ju framför allt inte vara mamma till Sara och göra den här distansen [...]. För där blir Sara *en väninna, en kompis* som hon delar allt med."

Utifrån denna beskrivning av Saras mamma går det att antaga att Anna och Ivar ansåg att föräldrar i allmänhet inte skall vara distanslösa, att de bör hålla gränserna för föräldrarollen och inte vara som väninna eller kompis till sina barn. Det är en bild som tycks vara gemensam för hela personalgruppen.

Ytterligare exempel på en beskrivning av ett speciellt fall som ger uttryck för en mer generell föreställning var när Bosse och Ingela diskuterade Jennys föräldrar. Föräldrarna ansågs ha varit inkonsekventa gentemot sin dotter vad gällde hur mycket hon skulle få vara hos sin pojkvän:

²⁴ Sedan tittar han på bandspelaren som står på bordet och säger: "Va, är den på nu igen?", som om han kommit på sig själv med att säga något olämpligt. De andra skrattar. Det finns flera sådana här underlag för metoddiskussion, som emellertid kommer att behandlas i något annat sammanhang.

²⁵ Det handlar inte om de bilder som personalen medvetet förmedlar utåt mot till exempel föräldrar och anhöriga, utan om de bilder som framkommer på kontaktgruppsmötena och de reflekterande teamen. Dessa påverkar förvisso dem som avsiktligt ges till föräldrar och anhöriga, men det finns en skillnad mellan dessa. Vid ett samtal med personalen i samband med återföring av materialet uppkom en diskussion där denna skillnad omtalades. Någon menade att det i själva familjearbetet är ointressant vad hon personligen tycker, att det viktigaste är vad föräldrarna tycker och tänker. Ett par andra ansåg att den personliga uppfattningen ändå påverkar vilken attityd man har gentemot föräldrar och anhöriga. En av dessa sade att han i diskussioner med sina kollegor på ungdomshemmet måste jämkna ihop en generell bild som kanske blir mer moraliserande än vad han personligen anser. Här synliggörs tre nivåer; dels den personliga (som ligger utanför yrkesrollen), dels den professionella rollen gentemot arbetskamraterna, slutligen den professionella rollen gentemot föräldrar och anhöriga. En enskild individ kan således pendla mellan olika roller, beroende på situation och kontext (jfr Scott & Lyman, 1968).

Bosse påpekar att det "blev [...] en kompromiss".

Ingela opponerar sig och betonar att det "är ju ett sätt att hantera ungdomar. Att få dom att kompromissa va. Så gör man ju. [...] Det [...] tycker jag skulle va ett rimligt krav att ställa [...] som förälder."

Ingela presenterade här en övergripande uppfattning som kan ses som ett grundantagande – att vara förälder är att få barnen att kompromissa.

Applicera generella modeller

Vid några tillfällen gav personalen uttryck för sina generella föreställningar på ett mer explicit sätt. Förklaringen rörde sig om en metakategorisering, som ännu tydligare än de implicita uttrycken belyser typifieringen. Skillnaden mellan uttalade och outtalade uttryck var ibland hårfin. Den generella föreställningen tog ofta avstamp från, och återgick till, ett konkret fall. Det skedde till exempel då Mona sökte en förklaring till varför Anja hade skolkat från skolan sedan tredje klass. Mona talade i egenskap av behandlingsassistent, Ingela i egenskap av ensamstående mor:

Mona: "[...] vi har pratat om det på den där utbildningen jag går just nu, att barn inte går i skolan. Om att [...] det är ju förstärkande, om det inte har funnits nån pappa med, så separerar aldrig dottern från mamman liksom. Det är fortfarande en symbios och då kommer inte barnet vilja ge sej ut i världen och gå i skolan liksom. Och då händer det nästan alltid att..."

Ingela avbryter och ifrågasätter med ironisk stämma: "Det är tur det inte har hänt med min dotter, hon har vatt jävligt glad för att gå i skolan" [skratt].

Mona nyanserar sitt budskap och återför diskussionen till Anja och hennes mamma: "Ja, men man kan ju separera utan att det finns nån pappa, men denna mamman är ju så svag och dom har ju en helt otrolig sån relation."

Ingelas självvironiska skämt markerar en viss distans till Monas teori och tvingar henne att nyansera sitt budskap. Trots detta är det tydligt att Ingela gör ett relativt framgångsrikt försök att applicera en generell teori om föräldrar på ett specifikt fall, Anja och hennes mamma. Mona tar avstamp i en "utbildning" där hon lärt sig om begreppet "symbios", något hon testat på Anja och hennes mamma.

Sammanfattning

I detta kapitel har personalens samtal om föräldrar och anhöriga på kontaktgruppsmöten och reflekterande team analyserats. De samtal som fördes på dessa möten var viktiga för utformningen av familjearbetet. Mötena liknade arbetsgrupper där arbetet diskuterades på en konkret nivå. På mötena skapades bilder av flickorna och deras föräldrar, vilket var nödvändigt eftersom personalen måste ha något konkret att utgå ifrån. Personalen konstruerade bilder av de subjekt de arbetade med, det vill säga flickorna, föräldrarna och de anhöriga, men även av sig själva som behandlingsassistenter och av ungdomshemmet.

Ungdomshemmet betraktas här som en lokal kultur, alltså ett resultat av ett kontinuerligt skapande som sker genom interaktion och samtal. Samtalen på kontaktgruppsmötena och de reflekterande teamen kan ses som en del av detta skapande.

I den narrativa bearbetningen använde sig personalen av typifieringar, kategoriseringar och metaforer. I den narrativa processen försökte personalen nå konsensus. Bilderna förändrades efter hand som ny information om flickorna och föräldrarna dök upp. Typifiering och kategorisering är oundvikliga processer och en förutsättning för att kunna förstå omvärlden. Det finns dock en risk för att personalen utifrån sina referensramar typifierar och kategoriserar föräldrar och anhöriga på ett sätt som inordnar dem i ett tvingande system. Trots personalens försök att vara nyanserad har bilder en tendens att stagnera, alltså stelna. Stagnation inom de egna tolkningsmönstren är en risk som det är viktigt att vara medveten om.

Exemplet Jenny och hennes familj åskådliggör flera av de processer som den narrativa bearbetningen innefattar. För att lyfta fram dessa avslutas detta kapitel med just Jenny och hennes anhöriga. Hennes fall belyser också hur svårt det kan vara för personalen att genomföra sitt arbete om de inte lyckas skapa en bild att arbeta kring.

Bilderna av Jennys familj – att den var till synes normal – passade inte in i ungdomshemmets mönster. Personalen försökte aktivt skapa en kategori att relatera Jenny och hennes familj till. Det fanns ingen fast kategori som passade familjen. Därför blev arbetet, ur personalens synvinkel, svårt att genomföra. Personalen kände så småningom att de hade drivits in i ett arbetssätt på föräldrarnas premisser. På ett möte ventilerade de problemet. Någon i personalgruppen framhöll att ”det är konstigt att vi [...] gick med på det [...] Vi har inte ens ifrågasatt det speciellt.”

Man kan delvis tolka denna situation som att bilden av ungdomshemmet hade stagnerat. Personalen hade fastnat i en definition av ungdomshemmet och måste antingen omdefiniera institutionens tolkningsram i förhållande till familjen eller inordna familjen i systemet. De bilder som personalen skapade kan således vara både hämmande och utvecklande i arbetet.

7 Synpunkter från anhöriga och ungdomar

I detta avslutande kapitel ges några glimtar av vad anhöriga och ungdomar har sagt om anhörigarbete inom ramen för studien. Såväl anhöriga som ungdomar tycks vara ambivalenta till kontakten med personalen. Ungdomarnas åsikter verkar spegla den inställning deras anhöriga har.

Anhöriga

”Man kan dock inte förvänta sig att föräldrar av sig själva skall hålla kontakt med barn som är i familjehem, därtill har de ofta alltför ambivalenta känslor” (Socialstyrelsen, 1990:4, s 83).

De ambivalenta känslor Socialstyrelsen refererar till torde vara snarlika för föräldrar med barn på institution, även om föräldrarna här känner mindre konkurrens (SoS-rapport 1990:4).²⁶ Inom ramen för denna studie har fyra föräldrar intervjuats. Deras känslor inför behandlingsarbetet kan beskrivas som ambivalenta. Samtidigt som de såg sitt barns vistelse på ungdomshemmet som ett stöd, kände de sig utpekade på grund av den situation de befann sig i.

Stöd, krav och olika former av delaktighet

Tidigare i rapporten har det beskrivits att personalens arbete med föräldrar och anhöriga handlar om att ge stöd och att ställa krav (se kapitel 5). Föräldrarna berättade att de har upplevt både stöd och krav från personalen.

Tre föräldrar sade att de ansåg sig ha fått hjälp och stöd på olika sätt. En mamma nämnde att personalen har stöttat henne i olika beslut angående hennes barn. Hon talade om ”tät kontakt”, ”stöd” och ”hjälp”. Hon såg det dock som en förutsättning att hon inte höll något hemligt för personalen, utan berättade allt för dem. Detta kan ses som ett underförstått krav från personalen.

Ett föräldrapar beskrev personalen som ”lyhörd”, den hade ”alltid lyssnat”. En mamma nämnde inget positivt om ungdomshemmet vid intervjun, men några veckor efter att hennes barn hade flyttat till en annan institution, fanns ett kort från henne uppsatt på personalens kontor. På det hade hon i positiva ordalag formulerat sin tacksamhet över vad personalen gjort för hennes familj.

En annan mamma ansåg att personalen hade gett henne dubbla budskap vid några tillfällen, att hon hade känt sig ”lite förvirrad ibland”. Den situation som hon syftade på handlade om att personalen hade sagt att hon borde vara mer bestämd gentemot sitt

²⁶ I SoS-rapporten konstateras följande: ”Vad gäller de vuxnas konflikter har det visat sig att institutionspersonal i mindre utsträckning än familjehemsföräldrar konkurrerar eller tycks konkurrera med föräldrarna – oftast då mamman – om barnen” (s 82).

barn och tydligare markera gränser. Men när hon själv uppfattade att hon hade gjort det tyckte personalen att hon var "lite väl sträng".²⁷

Medan föräldrarnas övergripande kommentarer var positiva var deras beskrivningar av mer specifika situationer negativt laddade. Ibland handlade det om menings-skiljaktigheter mellan föräldrar och personal, något som kunde klaras upp när de hade pratat mer om det.

En mamma uttryckte ambivalenta känslor inför ungdomshemmet och socialtjänsten överhuvudtaget. Hon berättade att hon tyckte att allt hade hänt så hastigt när hennes barn flyttade till ungdomshemmet. Hon ansåg inte att hon fått det stöd som hon önskade, varken från personalen på ungdomshemmet eller från socialsekreteraren. Sannolikt rörde det sig om en tvångsplacering. Mamman var dessutom mycket kritisk till att hon och hennes man överhuvudtaget skulle vara med och lämna sitt barn på ungdomshemmet:

"Det är ju liksom helt sjukt att vi som föräldrar skulle va med [när barnet lämnades på ungdomshemmet...] där skulle inte vi varit inblandade på nåt sätt."

Delaktigheten blev här ett krav som upplevdes som alltför stort av föräldrarna. I ett annat sammanhang var dock denna mamma kritisk till att hon och hennes man *inte* fick vara delaktiga. Det gällde valet av institution som deras barn skulle placeras på. Hon betonade att de inte behövde *bestämna* vilken institution deras barn skulle placeras på, men de borde åtminstone få vara med och göra studiebesök för att själva bilda sig en uppfattning om institutionen. Hon tillade, med viss bitterhet, att "det vet man ju att man har liksom ingenting att säga till om". Mamman uttryckte alltså en önskan om större delaktighet på sina och sin mans villkor.

Samtidigt som hon kände att det var bra att hennes barn tyckte om personalen kände hon viss svartsjuka, till exempel när hennes barn satt i sin kontaktpersons famn istället för i hennes:

"Då blir man liten. Men ändå så känns det ju skönt [...] Men det är klart, det känns ändå. 'Det är här [hos mig] du ska hålla på, inte där [hos behandlingsassistenten]'".

Samtliga föräldrar, utom den mamma som citeras ovan, sade att de inte har känt någon konkurrens om föräldrarollen från personalens sida. En mamma menade att anledningen till att hon inte upplevde att personalen konkurrerade med henne om föräldrarollen var att det är fler personer som tar hand om ungdomarna på ett ungdomshem, jämfört med ett familjehem, och att det innebär mindre risk för avundsjuka (jfr SoS-rapport 1990:4).

²⁷ Här konfronterades föräldern med ungdomshemmets "gränssättningsideologi" (Bangura Arvidsson 1998).

Utsatthet

Samtliga föräldrar beskrev känslor av utsatthet – att vara ensam, utpekad och granskad. En förälder uttryckte detta så här:

”Det är lätt att känna sig ensam och skyldig, man blir utpekad.”

Trots känslan av ensamhet hade ingen av föräldrarna funderat på om det fanns någon förening för föräldrar i liknande situation. Efter att intervjuaren hade frågat om behovet av en förening funderade dock föräldrarna över detta. Ett föräldrapar menade att de inte hade något behov av det nu när deras barn hade flyttat hem igen, men att det ”kanske skulle ... varit bra då [deras barn] var på ungdomshemmet”. En mamma menade att det skulle vara bra med en förening för föräldrar till omhändertagna barn eftersom, som hon sa, ”man är så ensam för man vill liksom inte lämna ut det till alla och envar heller ju”.

Ungdomar

Flera av ungdomarna uttryckte motstridiga känslor angående sina anhörigas kontakt med personalen på ungdomshemmet. Samtidigt som de kände sig åsidosatta i olika grad uppfattade de ändå att det var viktigt att personalen och de anhöriga hade kontakt med varandra. Ungdomarnas uppfattning verkade spegla vad de trodde att deras anhöriga ansåg om kontakten med personalen. De ungdomar som uppfattade att deras anhöriga hade bra kontakt med personalen tycktes också vara positiva till kontakten.

Motstridiga känslor

Ungdomarnas åsikter om personalens och föräldrarnas kontakt med varandra var varierande. Några var positiva och menade att det var bra att personalen och föräldrarna hade kontakt med varandra. En pojke sa att det var viktigt att personalen och hans föräldrar hade kontakt med varandra, främst för att de kunde ge varandra information:

”Det är väldigt viktigt tycker jag. På det sättet kan dom informera dom och det tycker jag är det viktigaste av alltihop ...”

Att skaffa information var också ett av personalens syften med att ha kontakt med de anhöriga.

Några ungdomar sade att de tyckte att det var bra att de anhöriga och personalen hade kontakt med varandra, men de upplevde att personalens berättelser om dem inte stämde. En flicka menade att personalen gav en felaktig och misskrediterande bild av henne när de talade med hennes anhöriga:

”Jo, det är ju så klart att dom ska få ha kontakt ... men jag kan också se att jag har gjort förändring och framsteg i mitt liv ... det ser personalen inte, dom tar bara allt som är fel med mig.”

Ytterligare en flicka sa att hon hade märkt att personalen ger en felaktig bild av henne:

”Dom gör ju allting för att mina föräldrar ... ska kunna lita på dom. Men liksom, jag märker det, dom säger saker som inte stämmer och sånt där, och det är inte så himla roligt.”

Diskuterade objekt

Några ungdomar gav uttryck för att de kände sig som ”diskuterade objekt” (Goffman, 1973). Vid några intervjuer tillfrågades ungdomarna om de visste vad ”familjearbete” var för något. De sa att de inte visste, eller att de hade glömt det. Ungdomarna tycktes inte riktigt vara på det klara med vad personalen och deras anhöriga pratade om. De hade sina aningar och vissa var, beroende på hur mycket de visste, tveksamma till om det var bra att deras anhöriga och personalen hade kontakt med varandra.

En flicka trodde att de pratade ”om hur länge jag ska bo här och sånt”. En pojke hade uppfattat att ”dom snackar om allt möjligt, massor med saker som handlar om mig och såna saker och framtiden, alltså vad behandlingen går ut på.” Några av ungdomarna sa att deras föräldrar hade berättat en del för dem om vad deras samtal med personalen handlade om.

En flicka sa att hon kände sig utanför och att hon inte fick reda på någonting om vad personalen hade pratat med hennes anhöriga om:

”Man får ju inte reda på nåt. Dom säger [...] ’stick in och göm dig på rummet’, då vet inte jag vad dom pratar om ju.”

Vid ett senare tillfälle sade hon emellertid att en av hennes anhöriga brukade tala om för henne, om hon undrade vad personalen hade pratat om. Hon lät dock likgiltig och sade att hon struntade i vilket. Bara några minuter senare svarade hon i förbigående att det ”hade väl bara va’tt strul” om inte personalen och hennes anhöriga hade haft kontakt med varandra. Hennes inställning tycktes vara ambivalent, på gränsen till uppgiven.

Spegelbild

Ungdomarnas intresse för och kunskap om de anhörigas och personalens kontakt med varandra verkade spegla vad ungdomarna trodde att de anhöriga tyckte om kontakten, och om ungdomshemmet överhuvudtaget. Några av ungdomarna berättade att deras föräldrar på egen hand hade bett socialtjänsten om hjälp. Ett par ungdomar såg i efterhand detta som positivt. Andra ungdomar berättade att deras föräldrar inte hade varit positiva till placeringen.

Ungdomarna verkade engagerade i vad de anhöriga ansåg om personalen. Det kan knytas samman med personalens uttalande om att det är viktigt att inte tala illa om föräldrarna eftersom det är detsamma som att tala illa om ungdomarna. En pojke sade till exempel att hans föräldrar och personalen verkade tycka om varandra:

”Dom tycker personalen verkar trevlig och så. Personalen tycker nog rätt bra om mina föräldrar också. Och så tror dom på mig och mina föräldrar.”

En flicka sade att en av hennes anhöriga tyckte att en del av personalen var dum. Personalen arbetade där bara för att få pengar, tyckte denne. Den inställning som hon själv uttryckte om ungdomshemmet var ambivalent.

Nästan ingen av ungdomarna sade att de pratade med personalen om sina anhöriga. Om de pratade om dem handlade det om praktiska saker, när de skulle få åka hem och när de skulle komma och hälsa på, hur helgen skulle se ut och liknande.

Sammanfattning

Ambivalens tycks vara ett ord som kan sammanfatta de känslor som både anhöriga och ungdomar har inför anhörigarbetet, liksom personalen. De anhörigas motstridiga känslor handlade om svårigheter att hantera personalens stöd och krav. Dessa känslor torde bli ännu starkare på grund av de känslor av ensamhet, skuld och granskning de anhöriga sade sig uppleva.

Ungdomarnas tvetydiga känslor inför sina anhörigas kontakter med personalen handlade å ena sidan om de anhörigas möjlighet till att ge personalen information om ungdomarna, å andra sidan om risken för att personalen gav en misskrediterande bild av ungdomarna. Personalens och de anhörigas kontakter bidrog till att en del av ungdomarna kände sig utanför och som ”diskuterade objekt”.

Det faktum att ungdomarna verkar vara beroende av vad deras anhöriga tycker stödjer personalens inställning om vikten av att de anhöriga sanktionerar behandlingen för att ungdomarnas ska låta sig behandlas.

8 Sammanfattning

Att ungdomars föräldrar, anhöriga och sociala nätverk bör inkluderas i behandlingsarbetet på särskilda ungdomshem tycks självklart. Nätverkstanken har den senaste tiden fått stort genomslag och kan betraktas som en behandlingsideologisk trend. Men vad innebär nätverks- eller anhörigarbete?

Syftet med denna rapport var att kartlägga och beskriva hur personalen på särskilda ungdomshem hanterar anhöriga inom den behandlingsideologiska kontext som kallas anhörig- eller nätverksarbete. Två dimensioner i denna hantering belyses, narrativ och praktisk. Det innebär att personalens förhållande till anhöriga har beskrivits både utifrån personalens yttranden och deras handlande. Kartläggningen har genomförts med en enkät till samtliga särskilda ungdomshem.

Rapportens teoretiska perspektiv var interaktionistisk konstruktivism (Gubrium, 1993; Holstein & Miller, 1993). Det innebär att analysen fokuserar meningskonstruktion genom samtal, interaktion och dokument. Det centrala är personalens bilder av de anhöriga och användningen av dessa bilder. Begrepp som typifiering, kategorisering och metaforer har använts.

Flera olika former av materialinsamling och metoder har använts. En enkät syftade till att undersöka institutionernas anammande av nätverksarbete. Samtalsintervjuer med personal avsåg att spegla den beskrivande praktiken. Observationer av olika former av personalmöten och interaktioner mellan personal, anhöriga och ungdomar gav inblick i hur diagnoser, definitioner, arbetsorganisationer och uppfattningar konstruerades. Det kvalitativa materialet samlades in på två särskilda ungdomshem, i rapporten kallade Solen och Havsvik. Materialet samlades in under perioden 1995–1997.

Enkätundersökningen visade att de flesta särskilda ungdomshem har program eller riktlinjer för kontakterna med anhöriga i behandlingsarbetet. De vanligaste nyckelorden för att beskriva kontakterna var nätverk, deltar i behandlingsarbetet, information och kontaktmannaskap. Enligt enkätundersökningen var sociala eller känslomässiga definitioner av begreppet anhörig vanligast. Många enkätsvar lyfte fram fördelarna med anhörigarbetet. Anhöriga uppfattades bland annat som en förutsättning i behandlingen av ungdomarna.

Accepterandet av nätverkstanken belystes framför allt i enkäten medan förbehållen luftades i intervjuerna och observationerna. Den teoretiska acceptansen av anhörigarbete kan sägas förekomma parallellt med personalens förbehåll inför att tillämpa det. Personalen införde moraliska distinktioner i yrkesuppfattningen och uppvisade tvekan inför att anhöriga tillhörde den egentliga arbetsuppgiften. Dessa argument presenterades dock försiktigt, som inbäddad motretorik.

Anhörigarbetet kan utformas på olika sätt i lokala kulturer, vilket bland annat visade sig när det gäller personalens gränssättningar i förhållande till ungdomarna. Ung-

domarnas problem kan uppfattas som beroende av föräldrars och andra anhörigas bristande förmåga att sätta gränser, eller den bristande trygghet ungdomarna har fått. På institutionerna försöker personalen korrigera dessa brister. På Solen talade personalen om vikten av fasta gränser och en fast struktur. De anställda på Solen verkade också mer konsekvent markera, skapa och upprätthålla en fast struktur i jämförelse med de anställda på Havsvik. På Havsvik gavs ungdomarna större möjlighet att förhandla om strukturen. Man vädjade till ungdomarnas samveten för att få dem att ta ansvar, vilket ofta skedde med metaforer och symboliskt språk. Trots en gemensam behandlingsideologi kan alltså olika institutioner forma arbetet på olika sätt. Kanske kan denna skillnad ha att göra med att den ena institutionen är läsbar men inte den andra. Personalen på Havsvik pratade inte om att de skulle agera som ställföreträdande föräldrar, vilket det stod i Solens verksamhetsplan, utan vara vuxna förebilder för ungdomarna.

Även om Solen och Havsvik skilde sig åt i utformningen av behandlingsarbetet utgick de från liknande antaganden om anhöriga. Anhörigarbetet ansågs nödvändigt och anhöriga betraktades som en resurs. Det innebar att involvering av anhöriga ansågs göra det lättare att motivera ungdomarna till behandling, att få exklusiv information om ungdomarna samt att anhöriga kunde användas i behandlingen. Vissa anhöriga ansågs mer lämpliga att användas, andra sågs som ”besvärliga”. Emellanåt upplevde de anställda att de anhöriga ställde för stora krav på dem. Två sidor i anhörigarbetet framträdde i materialet, personalens *stöd* till respektive *krav* på de anhöriga. Spänningen mellan stöd och krav fordrade att personalen definierade sina roller och uppgifter gentemot de anhöriga.

Vidare analyserades personalens samtal på olika möten på ett av ungdomshemmen, Havsvik. På mötena diskuterades arbetet och de anhöriga. Här skapade personalen bilder av institutionens elever, deras anhöriga och sig själva – bilder som var nödvändiga för att genomföra behandlingsarbetet. I denna narrativa process försökte personalen uppnå konsensus. Man typifierade och kategoriserade eleverna och deras anhöriga. Dessa definitioner ändrades i takt med att ny information dök upp. Bilderna av eleverna och deras anhöriga riskerade dock att stagnera, det vill säga stelna. Därmed kunde personalen konstruera ett tvingande system som elever och anhöriga förväntades leva upp till. Bilderna av de anhöriga innefattade också moraliska normer kring hur en förälder bör vara.

Slutligen gav studien några exempel på synpunkter från anhöriga och ungdomar som har erfarenhet av särskilda ungdomshem. Såväl anhöriga som ungdomar förefaller vara ambivalenta till anhörigarbetet. Föräldrar och anhöriga ventilerar erfarenheter av stöd och krav från personalen, liksom synpunkter på olika former av delaktighet. De känner sig utsatta. Ungdomarnas synpunkter tycktes spegla den inställning deras anhöriga har. Några var positiva till kontakterna mellan personal och anhöriga, andra mer misstänksamma.

Referenser

- Allmänna Barnhuset (1992). *Erfarenheter av nätverksarbete i familjehemsvården*. Stockholm.
- Atkinson, P. (1984) *Our masters' voices: the language and body language of politics*. Methuen. London.
- Bangura Arvidsson, M. (1996) *Att sätta gränser för det normala – om gränssättning på två särskilda ungdomshem*. Sociologiska institutionen. Network for research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University.
- Bangura Arvidsson, M. (1998) Gränssättning – variationer i lokala kulturer. *Sociologomen*, 1998:2;61–65.
- Bangura Arvidsson, M. & Åkerström, M. (1996) *Anhörigarbete på särskilda ungdomshem*. Sociologiska institutionen. Network for research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University.
- Brunsson, N. (1993) Individualitet och rationalitet som reformminnehåll, i Brunsson, N. och Olsen, J. (red.) *Makten att reformera*. Carlssons. Stockholm.
- Burgess, R. G. (1984) *In the Field. An Introduction to Field Research*. George Allen & Unwin (Publishers) Ltd. London.
- Czarniawska, B. & Joerges, B. (1996) Travels of Ideas. In Czarniawska, B. and Sevón, G. (Eds.) *Translating organizational changes*. Walter de Gruyter, New York. Berlin.
- Drew, P. (1990) Strategies in the Contest between Lawyer and Witness in Cross-Examination. In J. Levi and A. Walker (Eds.) *Language and the Judicial Process*, pp 39–64. Plenum. New York.
- Emerson, R. M. (1981) *On Last Resorts*. The University of Chicago Press.
- Emerson, R. M. & Pollner, M. (1975) Dirty Work Designations: Their features and Consequences in a psychiatric setting. *Social Problems* 23:243–254.
- Eriksson, K. (1995) *Motsträvighet som anomali i rättsväsendet – Poliser och åklagare om kvinnomiss-handel*. SOU 1995:60.
- Fernler, K. (1993) Att skapa marknadsorientering – principen, verkligheten och de medlande föreställningarna. I Brunsson, N. och Olesen, J. (red.) *Makten att reformera*. Carlssons. Stockholm.
- Goffman, E. (1973) *Totala institutioner*. Rabén & Sjögren. Stockholm.
- Goffman, E. (1969/1972) *The Insanity of Place*. Appendix till "Relations in Public". Harper & Row, Publishers, Inc.
- Gubrium, J. F. (1980) Doing Care Plans in Patient Conferences. *Social Science & Medicine* vol 14A no 6. Pergamon Press.
- Gubrium, J. F. (1993) For a Cautious Naturalism. In Miller, G. och Holstein, J. (Eds.) *Constructionist Controversies*, s. 55–67. Aldine de Gruyter. New York.
- Gubrium, J. F. (1997) *Relations Between Narration and Ethnography*. Seminarium vid sociologiska institutionen, Lunds universitet 1997-05-27.
- Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (1990) *What is Family?* Mayfield Publishing Company. Mountain View, California.
- Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (1994a) Grounding the Postmodern Self. *The Sociological Quarterly*, Volume 35, No 4:685–703.
- Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (1994b) Phenomenology, Ethnomethodology and Interpretive Practice. Reprinted from Denzin, N. & Lincoln, Y. (Eds.) *Handbook of Qualitative Research*. Sage. Newbury Park; CA.
- Gubrium, J. F., Holstein, J. A. & Buckholdt, D. R. (1994) *Constructing the Life Course*. General Hall, Inc., Dix Hills, NY.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (1995) *Ethnography. Principles in Practice*. Routledge, London.
- Holstein, J. & Miller, G. (1993) Social Constructionism and Social Problems Work. In Miller, G. and Holstein, J. (Eds.) *Constructionist Controversies*, s. 131–152. Aldine de Gruyter. New York.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J. F. (1995) Deprivatization and the Construction of Domestic Life. *Journal of Marriage and the Family*, no 57: 894–908.

- Hood, J. (1988) From Night to Day: Timing and Management of Custodial Work. *Journal of Contemporary Ethnography* 17:1:96–116.
- Hughes, E. (1984) *The Sociological Eye*. Transaction Books. New Brunswick.
- Höglund, B. (1996) *Att vårda och vakta. Retorik och praktik i ett rättspsykiatriskt vårdkontext*. Lic avh. Research Reports. Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University, 1996:3.
- Ibarra, P. & Kitsuse, J. (1993) Vernacular Constituents of Moral Discourse: All Interactionist Proposal for the Study of Social Problems. In Miller, G. and Holstein, J. (Eds.) *Constructionist Controversies*, pp. 21–54. Aldine de Gruyter. New York.
- Jacobsson, B. (1994) Reformer och organisatorisk identitet. I Jacobsson, B. (red). *Organisationsexperiment i kommuner och landsting*. Nerenius & Santérus. Stockholm.
- Junker, B. H. (1960) *Field Work. An Introduction to the Social Sciences*. The University of Chicago Press.
- Korman, H. och Söderquist, M. (1994) *Snacka om mirakel: En bok om samarbete mellan missbrukare och deras nätverk*. Mareld. Stockholm.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980) *Methaphors We Live By*. The University of Chicago Press.
- Meara, H. (1974) Honor in Dirty Work: The Case of American Meat Cutters and Turkish Butchers. *Sociology of Work and Occupations*. 1:3:259–283.
- Merton, R., Fiske, M., & Kendall, P. L. (1990) *Focused Interview. A Manual of Problems and Procedures*. Free Press, NY, Collier Macmillan, London.
- Miller, G. (1991) *Enforcing the Work Ethic – Rhetoric and Everyday Life*. State University of New York. New York.
- Noelle-Neumann, E. (1986) *The Spiral of Silence. Public opinion – Our Social Skin*. University of Chicago Press.
- Rövik, K. A. (1996) De-institutionalization and the logic of fashion. In Czarniawska, B. and Sevón, G. (Eds.) *Translating organizational changes*. Walter de Gruyter. New York. Berlin.
- Sahlin-Andersson, K. (1994) Varför låter sig organisationer omvandlas? I Jacobsson, B. (red) *Organisationsexperiment i kommuner och landsting*. Nerenius & Santérus. Stockholm.
- Sahlin-Andersson, K. (1996) Imitating by Editing Success: the Construction of Organizational Fields. In Czarniawska, B. and Sevón, G. (Eds.) *Translating organizational changes*. Walter de Gruyter. New York. Berlin.
- Satir, V. (1974) *Familjeterapi*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Schwartzman, H. B. (1989) *The Meeting. Gatherings in Organisations and Communities*. Plenum Press NY.
- Scott, M. B. & Lyman, S. M. (1968) Accounts. *American Sociological Review* 1968, no 33:46–62.
- SiS FoU Forskningsprogram inom ungdoms- och missbrukarvård. Statens institutionsstyrelse. Stockholm.
- SoS-rapport 1990:4 *Vård utom hemmet*. Socialstyrelsen. Stockholm.
- Svensson, K. (1998) *Straff eller behandling – om statens strategier mot gränsöverträdande ungdom under 1900-talet*. Meddelanden från Socialhögskolan 1998:1. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Vinnerljung, B. (1996) *Fosterbarn som vuxna*. Arkiv. Lund.
- Åkerström, M. (1996) Waiting: A Source of Hostile Interaction in an Emergency Clinic. *Qualitative Health Research* 7:4:504–520.

Enkät till föreståndare på särskilda ungdomshem

Vi vore tacksamma om Ni besvarar frågorna i enkäten så utförligt som möjligt och, om möjligt, returnerar svaren senast **måndagen den 4 september**. Använd gärna baksidan av papprena om utrymmet inte räcker till.

1. Har ert ungdomshem något särskilt program eller särskilda riktlinjer för kontakten med anhöriga i behandlingsarbetet med ungdomar?

JA ☐

NEJ ☐

1b. Om Ni har ett särskilt program eller riktlinjer för kontakten med de anhöriga i behandlingsarbetet, ge en kortfattad beskrivning av detta.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

1c. Om det är så att Ni inte har något program för kontakten med anhöriga i behandlingsarbetet, finns det någon speciell anledning till att Ni inte har det?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. Vad innebär det att vara anhörig enligt Er institutions definition? (Är det endast den nära familjen eller släkt i allmänhet som betraktas som anhörig? Kan även goda vänner inbegripas?)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. Ser Ni några fördelar med kontakten med de anhöriga i behandlingsarbetet, och i så fall vilka?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. Har Ni stött på några särskilda svårigheter vad gäller kontakten och samarbetet med de anhöriga?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. Hur tror Ni att de anhöriga upplever ert samarbete med dem?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. Hur tror Ni att ungdomarna upplever Ert arbete med deras anhöriga?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. Har Ni kontakt med andra särskilda ungdomshem, t ex angående former för kontakten med de anhöriga i behandlingsarbetet?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8. Har Ni andra tankar och idéer om hur samarbetet med anhöriga i behandlingsarbetet skulle kunna underlättas?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tack på förhand

Intervjuguide: föräldrar och anhöriga

Har du och de anställda på ungdomshemmet någon kontakt med varandra?

- Hur ser den kontakten ut?
- Hur ofta träffas ni?
- Vad pratar ni om?
- Känner du att du kan vara uppriktig gentemot de anställda?

Vad tycker du om kontakten med de anställda?

- Önskar du att kontakten hade sett annorlunda ut?
- Hur skulle du vilja att den såg ut?
- Tycker du att de anställda respekterar om det är något du inte vill tala om?
- Tycker du att de anställda respekterar dig överhuvudtaget?

Har kontakten med de anställda hjälpt dig på något sätt, hur?

Är det något som du inte vill att de anställda skall veta om dig?

- Har du sagt det till ditt barn?
- Har ditt barn sagt det till de anställda ändå?

Är det något du inte vill att de anställda skall veta om ditt barn?

- Vet de anställda ändå om det?
- Hur fick de veta det?

Är det något som ditt barn har sagt att du inte får berätta för de anställda?

- Har du gjort det ändå?

Brukar ditt barn vara med när du träffar de anställda?

- Tycker du att det är bra?
- Om ditt barn inte brukar vara med, brukar du då tala om för ditt barn vad ni har pratat om?

Vad tror du att ditt barn tycker om kontakten mellan dig och de anställda?

Vet du vad ditt barn har för förhållande till de anställda?

- Tycker du det är bra?
- Händer det att du känner dig svartsjuk på de anställda ibland?
- Känner du att du kan vara uppriktig gentemot ditt barn, vad gäller dina tankar kring ungdomshemmet och personalen?

Om det hade funnits någon förening eller någon grupp för föräldrar till omhändertagna barn, hade du velat vara med i den då?

Intervjuguide: ungdomar

Presentation

- Ålder.
- Varit här länge?
- Varför?
- Hur länge ska du vara här?
- Vad gör du på dagarna?

Besök

- Beskriv typiskt besök.
- Senaste besök.
- Ovanligt besök.
- Hur ofta?
- Av vem?
- Vad brukar ni göra?
- Åsikt om besök?
- Vad gör personalen?

Uppfattning om personal

- Berätta om personalen.
- Speciell personal.

Uppfattning personal–familj

- Personalen kontakt med familj/vän?
- Av vilken anledning?
- Vad pratar de om?
- Känner du dig utanför?
- Familjs/väns uppfattning om personalen?
- Person personalen borde träffa?
- Person personalen inte borde träffa?

Öppenhet

- Brukar du prata med personalen om dina föräldrar/vänner?
- Saker du inte pratar med personal om?
- Saker du inte pratar med familj om?
- Saker du varken pratar om med familj eller personalen?
- Prata med personalen om hemmavistelse?

Intervjuguide: personal

(Familje)arbetets innebörd

- Arbetsuppgifter med anknytning till familjearbete/nätverksarbete?
- Speciella riktlinjer?
- Hur ofta träffar angående familjearbete/nätverksarbete?
- Kontaktpersoner.
- Alltid samma kontaktpersoner?
- Följs ungdomarnas hemmavistelser upp?

Personals inflytande

- Vilka som tas in.
- Hur lång vistelse?
- Kriterier för utskrivning.
- Hur går beslutet till?
- Milstolpar/signaler?

Besök av anhöriga

- Beskriv typiskt besök.
- Senaste besök.
- Ovanligt besök.

Uppfattning om anhöriga

- Vad innebär anhörig?
- Beskriv de anhöriga – hur är de?
- Vad gör de anhöriga?
- ”Bra” anhörig.
- ”Dålig” anhörig.

Samarbete med anhöriga

- Hur mycket kontakt personal/anhöriga?
- Vad sägs?
- Anhörigas uppfattning.
- Fördelar för anhöriga.
- Svårigheter för anhöriga.
- Personals uppfattning.
- Fördelar.
- Svårigheter.

Ungdomarna och anhöriga

- Fördelar för ungdomarna.
- Svårigheter för ungdomarna.
- Umgås anhöriga och ungdomar enskilt?

Miljö/atmosfär

- Boendemiljöns påverkan.
- Skillnad familjehem/skolhem.
- Ramar.
- ”Familje”-relationer?
- Hemligheter.
- Konflikter.
- Avundsjuka.

Efter skolhemsvistelsen

- Eftervårdsavtal?
- Hur lång kontakt med före detta elever?
- Spontan kontakt? (Från ungdomar, från föräldrar.)
- Vad sägs/görs?

Tidigare utgivna forskningsrapporter

ISSN 1404-6155

- Nr 1 1994 Var står vi? Ackumulerad kunskap och erfarenhet inom institutionell missbrukarvård, utifrån en dialog forskare–praktiker (Vera Segraeus)
- Nr 2 1997 Ungdomar i tvångsvård. Råbyundersökning 94 (Claes Levin)
- Nr 3 1997 Etiska konflikter inom tvångsvård av ungdomar (Gunnel Colnerud)
- Nr 1 1998 LVM-vårdens kvalitet enligt socialtjänstens bedömning (Arne Gerdner)
- Nr 2 1998 Ett § 12-hem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården (Berit Andersson)

ISSN 1404-2576

- Nr 1 1999 Etik och ungdomsvård. En empirisk studie av anställdas etiska problem inom tvångsvård av ungdomar (Gunnel Colnerud)
- Nr 2 1999 ”Plötsligt får man lust att leva.” En grupp narkomaners berättelser om sina självmordsförsök (Eva Johnsson, Mats Fridell)
- Nr 3 1999 Ungdomar från särskilda ungdomshem i Stockholms brottsliga nätverk (Jerzy Sarnecki)
- Nr 1 2000 Tvång och tillit. LVM-vård som kulturell ingenjörskonst – exemplet Hornö (Göran Johansson)